

HUSEIN MUHAMMED

Kurtenerînek li hin beşên
rêzimana kurdî

Weşanên Taybet ên Kovara Mehname: 13

Sal 2002

Copyright © wergêr & Kovara Mehname

Kurtenerînek li tewîna lêkerên kurdî

Bo biraziyên min Rojînê (5) û Rojhat (4),
ên ku dibêjin "ez bêjam" (=min got)!

Berevajî hemû zimanên ewropî, yên ku min kariye di heyama bi qasî sê salan de li tewîn û tewandina lêkerên (verbên) wan binerim, di zimanê kurdî de lêker ne di demkên raborî lê di dema nihoyî (ing. present tense) û pêşhatî (ing. future tense) yên rêzimanî de bêrêz (biservenehatî, nesazî, ing. irregular) in. Bi rastî divê bê gotin ku koka hemû lêkerên kurdî di qonaxa dema raborî ya sade (têdeyî, împarfekt, ing. imperfect tense) de ne. Bi paşdanka (I)N ji lêkerên împarfektî dikarin lêkerên rader (înfînîtv) bi asanî bîn "çêkirin":

hat > hatin, got > gotin
girî > girîn, za > zan, çû > çûn û hwd.

Ji bilî dema nihoyî û ya pêşhatî pêwîstiya lêkerên kurdî bi cûrandinê (sinifandinê) tine ye. Herçî tewandina lêkerên kurdî li ber gelek zimanên din asan be jî, jî bo ku em bikarin wan li gor dema niho û ya pêşhatî durist bi kar bînin, divê em wan beşî ser hin komên çawantewînê bikin. Di zimanê rêzimanî û zimannasiyê de ev komik bi "konjugasyon" tên navandin. Min pîrr bergerî kir lê dîsan jî ji devê kesê nebihîst û ji pênivîsa kesî jî nikarî bixwînim ka çiqas konjugasyon di zimanê kurdî de hene (1). Lê gelek caran "kuro tu ê bi tiştine wisan çi bikî?" ji min re hat gotin! Min sergêjîyek din jî li yên xwe yên heyî zêde kir û soz da ku ez rojekê ji berî rojekê averû bikim ka lêkerên kurdî bi çi awayî ditewin.

Min li havîna 1996an dest bi vê lêkolînê kir. Min bi sedan, belkî bi hezaran lêkerên kurdî û tewîna wan dan ber hev. Ji ber kêmhêbûna berhemên kurdî yên di wî warî de û pêzanînin min ên tine di warê lêkolîna li ser ziman û rêzimanê de ez ketim qonaxek dijwar. Konjugasyona I bi asanî hat dîtin (2) lê yên din dixwestin ku xwe li min vebîşêrin. Min ji xwe re gelek tez pêşkêş dikirin û bawer dikir ku min pîrsgirêk çare kiriye lê piştî çend rojan ez pêrgî lêkerekê, ya ku teza min avakirî ji bingehê wê ve diherifand, dihatim. Lê, eger bi kêmasî jî be, piştî heyamekê min karî pîrraniya lêkerên kurdî di nav konjugasyonên I, II, III û IV de bicûrînim.

Mebesta vê lêkolînê ne ew e ku hemû tevgera lêkerên kurdî pêşkêşî we bike lê ez ê li pey cûrandina lêkerên kurdî bi kurtî hinekî li ser taymetmendiya lêkerên kurdî û hin lêkerên taybet rabiwestim.

Destnivîsa vê lêkolînê ji aliyê birêzan Şahîn Bekir Soreklî, Newzad Şokrî, Perwîz Cîhanî, Selman Palanî û Dilbixwîn Dara de hatiye xwendin. Ji nirxandinên ta niha gihane me pêşniyaz û agahdarkirinê gelekî hêja tê de hatine ser ziman. Tu dikarî boçûnên wan jî di binê vê nivîsarê de bibînî. Bi taybetî gelek nerîn bi zimannas Newzad Şokrî re hatine guhestin û nameyên li ser heman mijarê dê bidomin. Lê ji bîr nekin ku hûn bi xwe jî boçûnên xwe ji me re diyar bikin.

Cûrandina Lêkerên kurdî

Konjugasyona I

Rader	Rayê lêkerê	Dema niho
barîn	-bar-	dibare
bezîn	-bez-	dibeze
bûn (3)	-b-	dibe
çûn	-ç-	diçe
dizîn	-diz-	didize
gihan	-gih-	digihe
kolan	-kol-	dikole
renîn	-ren-	direne

Ravek

Ji bilî lêkerên anîn, dirûn, gan, girîn, jîn, man, şivan û zan hemû lêkerên bi tîpên în, ûn û an bi dawî tîn, dikevin vê konjugasyonê. Di dema niho û ya pêşhatî de (present tense and future tense) an, în an ûn ên xwe wenda dikin û paşdankên kesîn û pêşdankên demkî yan ên negasyonî digirin.

Konjugasyona II

Rader	Rayê lêkerê	Dema niho
axiftin	-axiv-	diaxive
girtin	-gir-	digire
guhertin	-guher-	diguhere
lîstin	-lîz-	dilîze
kuştin	-kuj-	dikuje
jendin	-jen-	dijene

Ravek

Ji bilî lêkerên bi tîpa a+dengdarekê+tinê bi dawî tîn, hemû lêkerên bi dengdarekê (konsonant, İng. consonant) û her sê tîpên tin/din bi dawî tîn, ciyê xwe di vê konjugasyonê de digirin. Di demên niho û pêşhatî de tin/din dikeve û eger ji berî wê tîpa f hebe, dibe v (axiftin > diaxivim), s dibe z (lîstin > dilîzî) û ş dibe j (kuştin > dikuşin).

Konjugasyona III

Rader	Rayê lêkerê	Dema niho
axaftin	-axêv-	diaxêve
bijartin	-bijêr-	dibijêre
birastin	-birêj-	dibirêje
guhastin	-guhêz-	diguhêze
hejmartin	-hejmêr-	dihejmêre
parastin	-parêz-	diparêze
qewartin	-qewêr-	diqewêre
ve/şartin	ve-şêr-	ve/dişêre

Ravek

Hemû lêkerên bi tîpa a+dengdarekê+tîn bi dawî tên, dikevin vê kategoriyê. Di dema niho û ya pêşhatî de a dibe ê û tîn dikeve. Eger li berî tînê f hebe, dibe v (axaftin > diaxêyim), s dibe z (paraştin > diparêze) û ş dibe j (birastin > dibirêjin).

Konjugasyona IV

Rader	Rayê lêkerê	Dema niho
birin	-b-	dibe
kirin	-k-	dike
xwarin	-xw-	dixwe
çê/kirin	çê-k-	çêdike
ra/kirin	ra-k-	radike
ve/xwarin	ve-xw-	vedixwe

Ravek

Ji bilî lêkera mirin, hemû lêkerên li dawîya wan dengdêrek (vokal, îng. vowel) û rin heye, dikevin vê konjugasyonê. Di demên niho û pêşhatî de rin û dengdêra li pêş wê dikevin. (4)

Konjugasyona V

Rader	Rayê lêkerê	Dema niho
afîrandin	-afîrîn-	diafîrîne
ceribandin	-ceribîn-	diceribîne
çandin	-çîn-	diçîne
stendin	-stîn-	distîne
xwendin	-xwîn-	dixwîne

Ravek

Hemû lêkerên bi andin an endin bi dawî tên, dikevin nav vê konjugasyonê. Di dema niho û ya pêşhatî de andin an endin dikeve û în dikeve şûna wan (5).

Konjugasyona VI

Rader	Rayê lêkerê	Dema niho
nivistin	-niv-	dinive
xistin	-x-	dixe
maliştin	-mal-	dimale
rû/niştin (6)	rû-n-	rûdine

Ravek

Ji bilî lêkerên ristin û hiştin (7), hemû lêkerên bi -istin an jî -iştin bi dawî tên endamên vê konjugasyonê ne. Di dema niho û ya pêşhatî de -istin/-iştin dikeve.

Konjugasyona VII

Rader 1	Rader 2 (8)	Rayê lêkerê	Dema niho
anîn	înan/hênan	-în-	tîne
avêtin	avêştin (9)	-avêj-	diavêje
cûn	-	-cû-	dicû
dirûn	-	-dirû-	didirû
dîtin	bînan (10)	-bîn-	dibîne
dotin	doşan	-doş-	didoşe
firotin	firoştin(10)	-firoş-	difiroşe
gan	-	-gê-	digê
gotin (11)	-	-bêj-	dibêje
hatin	-	-ê- (12)	tê
hiştin	hêlan	-hêl-	dihêle
jîn	jîyan	-jî-	dijî
kan	kiyan	-kê-	dikê
ketin	keftin	-kev-	Dikeve
man	-	-mîn-	Dimîne
mêhtin	mêjan	-mêj-	dimêje
mirin (13)	-	-mir- (9)	dimire
pan	-	-pê-	dipê
pehtin	pêjan	-pêj-	dipêje
rêtin	rêjan	-rêj-	dirêje
ristin	rêsan	-rês-	dirêse
sotin	sojan/sojîn	-soj-	disoje
şiyar	-	-şê-	dişê

şkestin	şkiyan	-şkê-	dişkê
şûştin (14)	-	-şo-	dişo
xwestin	xwastin	-xwaz-	dixwaze
zan	-	-zê-	dizê

Ravek

Lêkerên vê konjugasyona heftem bêrêz in û qaydek ji bo çawantewîna wan tine ye (14). Di pîrraniya zimanên hindo-ewropî (îngilîzî, almanî, îspanî û hwd) de lêker di demên raborî (îng. past tense) de bi bêrêzî ditewin lê ev bêrêzî di zimanê kurdî de tine ye. Bêrêziya van peyvên jorîn di zimanê kurdî de di demên niho û yên pêşatî de ye. (15)

Hin taybetmendiyan lêkerên kurdî

Lêkera BÛN

Lêkera "bûn" di kurdî de xwedîya du wateyan e:

1. Mîna di hemû zimanên cîhanê, yên ku ta niha lê hatiye kolîn, lêkera "bûn" di kurdî de di dema niho (lê ne di dema pêşatî û bêguman ne di yên raborî) de, eger wateya wê "be"ya îngilîzî, "sein" a almanî, "ser" a îspanî û "vara" ya swêdî be, bêrêz e:

Yekhejmar	Pirrhejmar
1. Ez ... im/me (Ez xwendekar <i>im</i> , mamoste <i>me</i>)	1. Em ... in/ne
2. Tu ... (y)î (Tu kur <i>î</i> , kî <i>yî?</i> ...)	2. Hûn ... in/ne
3. Ew ... (y)e	3. Ew ... in/ne

2. Lê eger mebesta "bûn"ê "become" a îngilîzî, "werden" a almanî û "bli" ya swêdî be, ew herdem birêz e:

Yekhejmar	Pirrhejmar
1. Ez dibim ...	1. Em dibin ...
2. Tu dibî ...	2. Hûn dibin ...
3. Ew dibe ...	3. Ew ...

Bi çavê pêşîn tu ê vê forma 2em a lêkera "bûn"ê hinekî seyr bibînî çunke ew dişibe tewandiyên lêkera "birin"ê lê rêzepeyva (îng. word order) wan xwiya dike ka mebest ji "bûn"ê yan jî ji "birin"ê ye. Her kurdîzanek cudatiya van herdu hevokên jêrîn bê ti dijwariyan dikare averû bike:

1. Ew dibe mamoste.
2. Ew mamoste dibe.

Lê ev a din ne ewqas asan e:

1. Azad dibe jîr.
2. Azad jîr dibe.

Mebesta hevoka 1em ew e ku Azad dibe kesek (ji berê) jîrtir. Hevoka "temam" wiha ye: "Azad dibe kesek jîr". Hevoka 2yem du wate hene: 1) "Azad kesek jîr dibe derekê." 2) "Jîriya Azad zêde dibe." Di herdu hevokan de her sê peyvên heyî di heman forma xwe de hatine bikaranîn lê dîsan jî di hevoka 1em de "jîr" rengdêr (adjektîv) e lê di ya 2yem de heman "jîr" - eger Azad kesekê/î bibe derekê - navdêr e lê - eger jîriya Azad zêdetir bibe - "jîr" rengdêr (adjektîv) e.

Lêkera **HEBÛN**

Lêkera "hebûn" an jî "heyîn" xwedîya du celeb formên tewînê ye û li gor çawantewîna wê jî wateya wê diguhere.

1. Eger lêkera "hebûn" li gor kirdeyan (subjektan) bitewe, hingê wateya wê "exist" a îngilîzî ango hebûna kirde bi xwe ye:

Yekhejmar	Pirrhejmar
1. Ez heme	1. Em hene
2. Tu heyî	2. Hûn hene
3. Ew heye	3. Ew hene

2. Eger lêkera "hebûn" li gor serveyan (objektan) bitewe, ew tê wateya "have" a îngilîzî û mebesta wê ew e ku kirde xwedîya/ê tiştekî ye:

Serve yekhejmar e (nm. sêvek)	Serve pirrhejmar e (nm. du sêv)
1. Min heye	1. Min hene
2. Te heye	2. Te hene
3. Wê/wî heye	3. Wê/wî hene
1. Me heye	1. Me hene
2. We heye	2. We hene
3. Wan heye	3. Wan hene

Negasyona **Bûn** û **HEBÛNê**

Li ser negasyona lêkerên bûn û hebûnê hinekî dudilî heye loma divê li vir - gelekî bi kurtî jî be - li ser bê rawestîn. Negasyona bûnê nebûn û ya hebûnê jî tinebûn an jî nînbûn e (16). Di soranî de bi giştî û di hin devokên kurmanciya jorîn de jî, bi taybetî di devoka behdînî (17) de, negasyona herduyan *nebûn* e lê dîsan jî di tewîna xwe de zêdetir dişibin *nînbûnê*. Lê bi baweriya min ferqandina herduyan girîng e.

Mînakine ji negasyona <i>bûnê</i>	Heremên cudatîyê naxînê
Heremên cudatîyê dixînê	Heremên cudatîyê naxînê
1. Ez ne li wir im	1. Ez li wir nîn im/ nî me.

2. Wan ez nîn im	2. Wan ez nîn im/ nî me.
------------------	--------------------------

Her kurdîzanek dikare bi asanî tê derbixe ku hevoka yekem negasyona "Ez li wir im" ango negasyona lêkera "bûn"ê ye. Ya duyem jî negasyona "Wan ez heme" ango negasyona lêkera "hebûn"ê ye. Lê heremên cudatîyê naxin negasyona van herdu lêkeran, di herdu hevokan de heman lêkerê raberî me dikin. Bêguman eger we li beşa "Heremên cudatîyê dixinê" neneriya jî, we dê bi tenê ji beşa "Heremên cudatîyê naxinê" averû bikira ka kîjan ji wan negasyona "bûn" û kîjan jî ya "hebûn"ê ye. Ango hin kes dê bibêjin ka em çima guherekê bixin navbera wan madem em bi asanî bikarin ji kontekstê fam bikin. Lê ji we re mînakek din:

-Ma ev erebî ye?
-Na, erebî nîn e.

Em ne înkarkerên gelan in; zimanek bi navê erebî heye û bi sedan mîlyonan kes pê dipeyivin lê li vir kesek ji me re îdîa dike ku "erebî nîn e"! Erebi heye lê bi rastî jî ev nivîsar ne bi erebî ye. Eger em replîkên xwe bi awayê jêrîn bi rêz bikin, em ê bibînin ku rola ferqandina negasyona "bûn" û "hebûn"ê ne bê wate ye. Û tikesek dê me bi înkarkirina zimanê erebî tawanbar jî neke:

-Ma ev erebî ye?
-Na, ne erebî ye.

Lêkera vîn

Lêkera vîn ango viyan xwediya du wateyan e û tewîn û peyverêza (ing. word order) wê jî li gor wateya wê diguhere.

1. Vîn bi wateya (jê) hez kirin an jî xwestin li gor serveyê (objektê) ditewe.

Yekhejmar	Pirrhejmar
1.*Min ez divêm.	1. Min em divên
2. Min tu divê(yî)	2. Min hûn divên
3. Min ew divê	3. Min ew divên
Yekhejmar	Pirrhejmar
1.Te ez divêm.	1. Te em divên
2. *Te tu divê(yî)	2. Te hûn divên
3. Te ew divê	3. Te ew divên

Kirde cuda û serve yek in loma paşdankên lêkeran heman in; lêker ne li gor kirde lê serveyê ditewin. Li vir kirde (subjekt) tewandî lê serve netewandî ye. Ev yek jî girîngtirîn taybetmendiyên tewîna lêkerên kurdî ye. Tewîna kirdeyê û netewîna serveyê di lêkerên transîtv (ên ku dikarin serve hebin) de di demên raborî de gelemper e lê ji bo herdu lêkerên "hebûn" û "vîn" (a bi wateya "(jê)hezkirin") de di demên niho û pêşatî de jî derdikeve ber me. Mixabin belkî mezintirîn û zêdetirîn çewtîyên di rasnivîsa kurdî de tîr kirin jî di vî warî de ne lê em ê derengtir kûrtir jî li ser vê mijara taybet binivîsin.

Berevajî pirraniya lêkerên kurdî, yên ku di dema niho de negasyona xwe bi pêşdanka *na* pêk tînin, negasyona lêkera "vîn"ê *ne* ye (19):

Min tu/ew *nevê*.

2. *Vîn* bi wateya *pêwîst bûn*. Li vir lêkera "vîn" hertim dikeve pêşiya kirdeyê, pirranî caran dikeve destpêka hemû hevokê. Ew pirranî caran di forma xwe ya *divê* de ye û li gor kirdeyê natewe. Serveya wê bi xwe jî tine ye.

Yekhejmar	Pirrhejmar
1. Divê ez ...	1. Divê em ...
2. Divê tu ...	2. Divê hûn ...
3. Divê ew ...	3. Divê ew ...

Pêş- û paşgirtikên kesîn/lêkeran

Di zimanê kurdî de ji bo nîşandana dem û kes pêşgirtik û paşgirtikên (prefîks û sufîksên) rêzimanî bi rayê lêkeran ve tên zeliqandin.

Pêş- û paşgirtikên dema niho, erênî (20)

Yekhejmar	Pirrhejmar
1. Ez di---(i)m	1. Em di---(i)n
2. Tu di---(î)	2. Hûn di---(i)n
3. Ew di---(e)	3. Ew di---(i)n

Mînak 1

Yekhejmar	Pirrhejmar
1. Ez <i>diçim</i>	1. Em <i>diçin</i>
2. Tu <i>dibezi</i>	2. Hûn <i>dilîzin</i>
3. Ew <i>dixwe</i>	3. Ew <i>ditirsin</i>

Mînak 2

Yekhejmar	Pirrhejmar
1. Ez <i>dişom</i>	1. Em <i>dişên</i>
2. Tu <i>dijî</i>	2. Hûn <i>diajon</i>
3. Ew <i>dişkê</i>	3. Ew <i>digirîn</i>

Ravek

Eger rayê lêkerê bi dengdêrekê bi dawî hat, ew beşên paşgirtikan, ên ku di kevanokan de ne (li jor), dikevin.

Mînak 3

Yekhejmar	Pirrhejmar
1. Ez <i>d(i)ajom</i>	1. Em <i>d(i)axivin</i>
2. Tu <i>d(i)avêjî</i>	2. Hûn <i>d(i)êxin</i>
3. Ew <i>d(i)afirîne</i>	3. Ew <i>d(i)alizin</i>

Ravek

Eger rayê lêkerê bi dengdêrekê dest pê bike, ne pêwîst e ku tîpa "i" ya pêşgirtika "di" bê bikaranîn.

pêşgirtika "anîn" û "hatin"ê

Niha pirranî kes li şûna pêşgirtika "di" ya dema niho ji bo lêkerên "anîn" û "hatin" tîpa "t" bi kar tînin: Ez tînim

Tu tê
û hwd

pêşgirtikên Negasyonê

Mîna ku me li jortir jî da diyarkirin, mebesta me bi vê kurtelêkolînê ne ew e ku em hemû tevgera lêkerên kurdî biterixînin ber çavên we lê hin taybetmendiyên, ên ku (baş an jî qet) li ser nehatiye rawestî, raberî xwendevanan bikin. Her kurdîzanek bi xwe, bê pêrgîhatina ti zehmetiyên, dikare negasyonê bi kar bîne lê ji ber ku hin taybetmendî û herwiha hin dudilî jî di bikaranîna pêşgirtikên negasyonê de hene, em ê bi kurtî bala xwe bidinê:

Di dema niho de pêşgirtika negasyonê di kurdî de bi gelemperî **na** ye. Ez naçim. Tu nabêjî. Ew naqe û hwd.

Lê pêşgirtika negasyona lêkerên "bûn" (a bi wateya xwe ya yekemîn - li jor binere), "şiyar" û "wêrîn"ê li şûna "na"yê **ne** ye û ya lêkerên "karîn" û "zanîn"ê jî **ni** ye. Di soranî de "wêrîn", "zanîn" û "tiwanîn", a ku li şûna "karîn" a ("şiyar" a) kurmancî tê bikaranîn, jî pêşgirtika "na" digirin (21).

Mînak

Ez ne ew im. Tu neşê. Ew newêre. Em nikarin. Hûn nizandin.

Ji bilî dema niho, di hemû demên din de negasyona lêkeran bi pêşgirtika **ne** tê avakirin. Lê "karîn" û "zanîn" pêşgirtika xwe "ni"yê diparêzin.

Ez ê ticaran nebim. Te neşiya. Wî newêriye. Me nikarîbû. Xwezî we nizaniya.

Zeliqandin an veqetandina pêşgirtikên negasyonê?

Yek ji wan mijarên herî zêde, yê ku di rêzimana kurdî de tîpên nîqaşkirin, veqetandin an jî zeliqandina "na", "ne" û "ni"yê ye. Ji pîrsa jorîn jî dixwiye ku min pîrs bi awayek neutral bi rêz nekiriye. Madem min biwêja "pêşgirtikên negasyonê" bi kar aniyê, herkes dikare bi asanî tê bigihe ku ez alîgirê zeliqandina van her sê pirtikên rêzimanî me.

Rast e ku mirov nikare diyar bike ka kîjan ji van formên han baştir e.

Ez naxwim	Ez na xwim
Tu nakî	Tu na kî
Ew nakeve	Ew na keve

Lê em li şûna "xwarin", "kirin" û "ketin" "vexwarin", "rakirin" û "hilketin" bi kar bînin. Ev her sê peyvên dawîn lêkerên hevedudanî ne û ji du beşan pêk tên. Forma yekem wiha dibe:

1.

Ez venaxwim

Tu ranakî

Ew hilnakeve

Ango "na" xwe dixê nava herdu beşên lêkeran hevedudanî. Lê forma 2yem dê çawan bibe? Divê li bîra me be ku kurdî zimanek gelekî lojîk e, û bi qasî ku em birêziya wê bibînin, nabe em xwe biavêjin hembêza bêrêziyê. Ango eger me "na" ji "xwim" a "xwarin"ê vekir, divê em wê ji "xwim" a "vexwarin"ê jî vebikin. Hingê dîsan jî du şeweyên nivîsandina "venaxwim", "ranakî" û "hilnakeve" li ber me dimînin lê yek ji wan jî baş naxwiye:

1. "ve na xwe", "ra na ke" û "hil na keve"

2. "vena xwe", "rana ke" û "hilna ke"

Ez bawer dikim ji her kesî re zelal e ku eger em ne amade bin "na", "ne" yan "ni" bi (beşa) lêkera li pey wê ve bizeliqînin, em ê nikaribin bi ya li berî wê jî tê ve jî bizeliqînin. "eger me "ranake" yan "ra nake" nepejirandin, ti sedem namînin ku em "rana ke" jî bipejirînin. Loma di destê me de alternatîva pêştir ("ve na xwe" û hwd) dimîne. Zimanê kurdî bi xwe gelekî ji peyvên kurd pêk tê û eger em yê hinekî dirêj jî perçe-perçe bikin, hingê êdî tevlihevî dê ji berê jî zêdetir bibe. Em hemû dizanin ku "ve", "na" û "xwe" hemû peyvên serbixwe ne jî û xwewateya wan belkî tiştek girêdayî "venaxwe" tine be jî.

Zeliqandina pêşgirtikên "bi" û "di" jî bi qasî ya "na", "ne" û "ni" girîng in çunke wek din wateya "di" û "bi" cuda ye.

Mînak 1	Mînak 2
Ew <u>di</u> çe	Ew <u>di</u> şkeftê ve ye
Ew ê <u>bi</u> çe	Ew <u>bi</u> tirimpêlê çû

Di mînaka 1 em de "bi" û "di" pêşgirtikên lêkeran in lê di mînaka duyem de daçek (prepozîsyon) in. Guhera wan berbiçav lê tenê divê em di bikaranîna wan de hişyar bin.

Hevokên dulêkerî û passîv

Di gelek zimanan de, dema ku lêkera serekî lêkerek alîkar jî bi xwe ve bigire, lêkera alîkar ditewe lê ya serekî rader (netewandî) dimîne:

Eger di hevokê de tenê lêkera serekî hebe ("Ew diçe"):

- îngilîzî: He goes
- almanî: Er geht
- swêdî: Han går
- finî: Hân menea
- tirkî: O gidiyor

Lê eger di hevokê de lêkerê alîkar jî hebe (Ew dixwaze biçe):

- îngilîzî: He wants to go
- almanî: Er will gehen
- swêdî: Han vill gå
- finî: Hân haluaa mennä
- tirkî: O gitmek istiyor

Di van zimanên mînak de tenê lêkera alîkar - wants (ji want), will (ji wollen), vill (ji vilja), haluaa (ji haluta) û istiyor (ji istemek) - ditewe û lêkera serekî (go, gehen, gå, mennä û gitmek) netewandî dimîne. Di almanî "zu" û di swêdî de jî "att" li şûna "to" ya îngilîzî, ya ku raderiya (înfînitîviya) lêkerê dide xwiyandin, hene.

Lê em baş bala xwe bidinê ka ev hevok ji kêjan peyvên kurdî pêk tî: "ew", "xwestin" û "çûn". Mîna di hemû zimanên mînak de, "xwestin" a kurdî jî ditewe. Ev ne sosret e lê herwiha "çûn" jî wek rader namîne. Ew ji "çûn"ê bûye "biçe". Di kurdî de hem lêkera alîkar û hem jî ya serekî ditewin. Lê ya serekî li şûna pêşgirtika "di" pêşgirtika "bi" digire.(*)

- 1.Ew di çê > ew dixwaze bi çê
- 2.Ew fêr nabe > ew nikare fêr bi be

Ji mînaka duyem dixwiye ku herdu lêkerên di hevokê de pêşgirtika negasyonê nagirin loma em nabêjin "ew nikare fêr nabe" lê em dibêjin "ew nikare fêr bibe" (22).

Herwiha ji bilî dema niho jî lêkera serekî wek xwe dimîne:

- Futur: Ew ê bixwaze biçe
- Împerfekt: Wî xwest biçe
- Perfekt: Wî xwestiye biçe
- Plu.perfekt: Wî xwestibû biçe
- Presensa kondîsyonalî (şertî): Wî dê bixwesta biçe
- Împerfekta şertî: Wî dê xwestibûya biçe (23)

Lê di kurdî de jî bi otomatîkî, eger du lêker di hevokê de hebin, nayê wê wateyê ku herdu bitewin:

- 1.Ew dide naskirin
- 2.Hat birêvebirin

Bi vî awayî em digihin mijarek gelekî balkêş: tebatî ango passîv.

passîv

Di zimanê kurdî (zaravaya kurmancî) de forma passîv ango tebatî ya lêkeran bi alîkariya lêkera *hatin* an jî *dan* tê avakirin. Berevajî lêkerên alîkar, lêkera *hatin/dan* û lêkera serekî herdem li pey hev tên. Lêkerên alîkar pirranî caran bê navbir didin pey kirdeyê (subjektê) û jî lêkera serekî, ya ku pirranî caran dikeve dawiya hemû hevokê, dûr dikevin.

Mînak (lêker bi tîpên îtalîk hatine destnîşankirin)

nikarim niha ji we re çîrokek zêde dirêj *bibêjim*. (Hevoka lebatî/aktîv a bi lêkera alîkar)

2. Niha ji we re çîrokek zêde dirêj *nikare bê(=were) gotin*. (Hevoka tebatî/passîv a bi lêkera alîkar)

Mîna ku ji hevoka 2yem jî dixwiye, kirde tine ye û lêker li gor serveyê (çîrokê) ditewin. Lêkera alîkar (karîn), mîna "çîrokek" kirdeya wê be, ditewe, û "gotin" jî netewandî dimîne lê "hatin" a hevkar a wê jî li gor "çîrokek"ê ditewe. Eger çîrok jî yekê zêdetir bûna, hevokên me dê bi vî awayê jêrîn bûna:

1. Ez *nikarim* niha ji we re çîrokê zêde dirêj *bibêjim*. (Tenê "çîrokek" guheriye û bûye "çîrokên")

2. Niha ji we re çîrokên zêde dirêj *nikarin bê gotin*. ("çîrokek" bûye "çîrokên" ango ji yekhejmarê bûye pirrhejmar. Ev yek jî dibe sedema wê yekê ku "nikare bê gotin" jî dibe "nikarin bê gotin" ango ew jî ji yekhejmariya xwe diqulipin pirrhejmariyê.)

Bêguman passîva kurdî jî gelekî hêjayî lêkolînên kûr-dirêj e lê divê em mijara xwe zêde dirêj nekin lê tenê hin tiştên taybet ji vê mijarê jî pêşkêşî we xwendevanên hêja bikin ji bo ku hûn bi wan tiştan, ên ku herkes mîna vexwarina avê dizane, neyên serêşandin.

Tenê li herdu peyvên dawîn ên paragrafa jortir binere; "neyên serêşandin". Lêker bi xwe "ser êşandin" e lê çima me ew li jortir bi hev re zeliqand û kir "serêşandin"?

"Bi kar anîn", "mezin kirin" û "ji nû vekirin" gelekî dişibin "bikaranîn", "mezinkirin" û "jinûvekirin" lê wateya wan sedî sed ne yek e. Eger em hin mînakan bidin, îdfayên me yên abstrakt dê bibin konretîk û mijara me jî dê asantir bibe:

Mînak 1

- A) *Bikaranîna* xêvjimêrê (kompûterê) di roja me de ji herkesî re bûye mecbûrî.
- B) *Mezinkirina* zarokan ne karekî asan e.
- C) *Jinûvekirina* pêşangeha hunerî gelek hunerhez coşandin.

Mînak 2

- A) Di roja me de herkes xêvjimêrê *bi kar tîne*.
- B) Wan zarokên xwe qenc *mezin kirine*.
- C) Pêşangeha hunerî, ya ku gelek hunerhez li bendê ne, *dê ji nû ve vebibe*.

Di mînaka yekem de "bikaranîn", "mezinkirin" û "jinûvekirin" ne lêker lê navdêr (substantîv) in û ew jî mîna navdêrên din paşgirtikên navdêrî digirin. *bikaranîna* xêvjimêrê ji bilî watenasiyê (sematîkî) ji aliyê rêzimanî de ji *reqdîska/mişkê xêvjimêrê* ne cuda ye. Herwiha di her sê hevokên mînaka yekem de ne "bikaranîn", "mezinkirin" û "jinûvekirin" lê "bûye", "e" û "coşandin" lêker in.

Di mînaka duyem de "bi kar tîne", "mezin kirine" û "ji nû ve vebibe" lêker in û li gor kirdeyên xwe ditewin. Lê hûn ê niha bipirsin ka em çima carna wan ji hev cuda û carna jî bi hev re binivîsin. Hin kes bi şaşî lê hin kes bi zanebûnî jî vê guherê naxin navbera wan. Mijara me jî ne ew e ku em kesî bipesinînin û ne jî kesî mehkûm bikin lê ji ber van sedemên jêrîn, bi baweriya min, divê ev peyvên han dema ku navdêr in, bi hev re û dema ku lêker in jî, ji hev cuda bînin:

- 1. Daku ew bi asanî bînin avaerûkirin ka lêker an jî navdêr in
- 2. Çûnke eger ew peyv wek navdêr bînin bikaranînin, ti navdank nakevin nava wan daku wan ji hev vebiqetîne lê ew dikarin paşgirtikan bigirin. Û madem tenê dikarin bi dawiya wan pê ve bînin zeliqandin, divê ew bi hev re bînin nivîsin daku beşek ji wan bê paşgirtik nemîne lê paşgirtik a hemû peyvê be.
- 3. Eger ev peyv wek lêker tînin bikaranînin, divê ew ji hev bînin veqetandin. Hem ji ber sedema yekem a li jor û hem jî ji ber ku lêker dikarin "navgirtikan" bigirin. (Ev "navgirtik" di rastiyê de pêşgirtikên beşa tewîner (24) a lêkerê ne.): "mezin dibe", "ji nû ve vedibe" û "bi kar meîne".

Lê tevî ku di hevokên passîv de ev her sê peyvên mînak ji navdêran zêdetir bixwiyin lêkeran jî, di rastiyê de ew jî mîna navdêran tev digerin. Niha bi gelemperî pirtikek rêzimanî li wan nayê zêdekirin lê eger em li hin devokan binerin, em ê binînin ku hevbendiya wan bi tewîna navdaran re berbiçav e:

-Ew hat malê

-Ew hat bikaranîne

Mîna ku me anî ziman, ev paşgirtika "ê" êdî kêr bi "lêkera" serekî ya hevokên passîv ve tê zeliqandin lê dîsan jî madem ku (niha) delîlên din ên xurt, ên ku bikarin teza me biruxînin, tîne bin, ez maqûl dibînim ku em "lêkerên" serekî yê pirrbeşî di hevokên passîv de bi hev re bizeliqînin. Sedemek din jî yê xurt ew e ku di vê şeweya bikaranîna wan de, ticaran tiştêk nikare xwe biavêje nav wan û çiyê xwe di nav "tengasiya" wan de bike.

Ango:

- 1. Xêvjimêr hat bikaranînin (ne *"hat bi kar anîn")
- 2. Zarok dê çawan bînin perwerdekirin (ne *"bînin perwerde kirin")
- 3. Xanî da avakirin (ne *"da ava kirin")

Di kurdî de bi saya biwêjên mîna "ji aliyê ... de", "bi alîkariya ...", "bi destê ..." û "bi saya/xêra ..." di hevokên passîv de jî kirde dikare bê xwiyandin. Lê di hevokên passîv de ne kirde lê tevger an jî serve girîng e:

Mînak

- 1. Ev ziman ji aliyê gelek zorlêkirî de tê bikaranînin.
 - 2. Bi alîkariya hevalan xebatên hêja dê bînin kirin.
 - 3. Bi hezaran keç û xort bi destê dijmin hatin kuştin.
 - 4. Bi saya teknolojiya nû pêwendiyên me dikarin hê zêdetir jî bînin xurtkirin.
- û hwd.

Bisînortiya passîvê di kurdî de

Eger tu kesek kurdîzan bî û bizanî ka di rêzimanê de passîv û/an tebatî çî ye, tu ê bê dijwarî bikarî van hevokên han ên aktîv (lebatî) bikî passîv (tebatî):

- 1. Wan çay vexwar.
- 2. Me zebeş kelaşt.
- 3. Rohat pirtûkek nû nivîsî.

Ez bawer dikim ku bersivên te dê kêm-zêde wiha bin:

- 1. (Ji aliyê wan de) çay hat vexwarin.
- 2. (Bi destê me) zebeş hat kelaştin.
- 3. Pirtûkek nû (ji aliyê Rohat de) hat nivîsîn.

Ango karê diviyabû te bikira ne dijwar bû lê ma tu dikarî ji van ên jêrîn re jî çareyekê bibîn:

- 1. Ew rakir nexweşxaneyê.
- 2. Sêv revandin malê.
- 3. Ew hat vir.

Ez hêvîdar im ku te bîskeke dabe xwe ku çareyekê bibîn, û dibe ku te nîvçareyek dîtibe jî lê ez dikarim sond bixwim ku çareya ji sedî sed durist nehatiye dîtin. Ez ê ji te re bibêjim ku çareyek wisan ji xwe tine ye jî lê, ji kerema xwe, hinekî din jî bînfirêh be û demê bide min. Dibe ku hin kes gihibin van biryarên jêrîn an jî yên nêzîkî wan:

- 1. Ew bo nexweşxaneyê hat rakirin. Ew ber bi nexweşxaneyê de hat rakirin. 2. Sêv bo malê hatin revandin. Sêv ber bi malê de hatin revandin.
- 3. *Ew bo vir hat hatin. *Ew ber bi vir de hat hatin.

Em ji dawiyê dest pê bikin daku ew hevok, a ku her kurdîzaneke sosret dibîne, êdî hew serê me biêşîne. Em mecbûr in diyar bikin ku lêkera "hatin" ji bo avakirina passîv tê bikaranîn lê wek lêkerek serekî "hatin" nikare di hevokeke passîv de hebe. *"hatin hatin" bi kurdî nabe. Lê hêbetî mebin, mamika hevokên yekem û duyem jî dê bê averûkirin. Ji aliyê rêzimanê de ti şaşiyek di wan herduyan de tine ye lê ji aliyê watenasiyê (semantîkî) de ew wek xwe nemane. Di kurmancî de - eger ne berbiçav be jî - guherek di navbera "ew rakir nexweşxaneyê" û "ew bo nexweşxaneyê rakir" de heye. Ya pêştir tê wê wateyê ku kesa/ê hatiye rakirin belkî birîndar/ nexweş bûye û pêwîstiya wê/wî bi nojdar (bijîjk) û dermanan heye. Ya paştir tê wê wateyê ku nexweşxaneyê belkî pêwîstî bi kesa/ê rakirî heye, dixwaze jî aliyê xwe de wê/wî derman bike, ji xwe re bike nojdar an jî bi kar bîne. Yan jî "ew" dikare tiştêk be ku li laboratoriya nexweşxaneyê bê lêkolîn. "Sêv revandin malê" tê wê wateyê ku mal ciyek, belkî xaniyek e ku kesên sêv revandî dê wan sêvan bibin di wî xanî ve. Lê "Sêv bo malê hatin revandin" tê wê wateyê ku pêwîstiya malê yan jî endamên lê bi sêvan heye û sêv ji wan re hatin revandin. "Ew ber bi nexweşxaneyê de hat rakirin" jî ji sedî sed nayê wateya hindê ku ew bir nexweşxaneyê çunke ew dikare bê wê wateyê jî ku hin kesan ew kes rakir ser piyan û berê wî da nexweşxaneyê. "Sêv ber bi malê de hatin revandin" bi otomatîkî nayê wateya revandina malê çunke belkî mal li aliyê rojhilat û, em bêjin, kilometreyekê ji ciyê bûyerê dûr be, û kesên sêrevîn jî sêvên xwe revandin. Ew jî ber bi rojhilatê de çûn lê ji malê jî dûrtir çûn an jî sed metreyan ji ciyê bûyerê dûr ketin û xwe li ciyekê veşartin. Ev jî tê wê wateyê ku wan sêv ber bi malê de revandin lê belkî nebirin hundurê malê.

Niha du alternatîv li ber me hene:

- 1) nabe em di van rewşan de passîv bi kar bînin.
- 2) em ê van biwêjên wek "bo" û "ber bi ... de" bi kar bînin lê wateya wan nikare ji sedî sed ciyê hevokên me yên aktîv bi cî bîne.

Hin kes dê xemê ji vê yekê nexwin lê herdu alternatîv jî xerab in. Ya duyem dikare me ber bi şaşfamkirinê de bibe û ya yekem jî seqetiyê dixwe ziman - bi taybetî dema ku di zimanê nûçegeriyê de dema ku komhevok, bê ku niqte jî bê danîn, ji passîviyê biqulipe aktîviyê: "Ew hat birîndarkirin (=passîv), û rakir nexweşxaneyê (=aktîv)." Du-sê caran wê heman hevokê bixwîne û tu ê bibînî ku hevokê wiha ne bêkêmasî ye lê mixabin çareyek baştir jî tine ye.

Passîv di soranî de

Berevajî kurmancî, di soranî de forma passîv bi alîkariya lêkera "hatin" nayê avakirin. Wek din jî ew ji du peyvên cuda berpê nabe. Di soranî de passîv ji lêkera dema raborî ya forma aktîv tê avakirin û di dema niho de (*ir*)ê û di demên raborî de jî (*ir*)a lê tê zêdekirin. Di soranî de dema pêşatî (future tense) tine ye. Em du mînakên didin:

soranî	kurmancî
xwardin	xwarin
dexwirê(t)	Tê xwarin
dexwirên	Tên xwarin
xwira	hat xwarin
xwiran	hatin xwarin
xwirawe	hatiye xwarin
xwirawin	hatine xwarin
xwirabû	hatibû xwarin
xwirabûn	hatibûn xwarin

Bijardin (=bijartin)

- debijêrê(t) (tê bijartin), her wek forma aktîv e (debijêrê=dibijêre)
- debijêrin (tên bijartin), her wek forma aktîv e (debijêrin=dibijêrin)
- bijêra (hat bijartin)
- bijêran (hatin bijartin)
- bijêrawe (hatiye bijartin)
- bijêrawin (hatine bijartin)
- bijêrabû (hatibû bijartin)
- bijêrabûn (hatibûn bijartin)

wutin (=gotin) bêrêz e û forma wê ya dema raborî (wut) di forma de passîv dibe rayê lêkerê

- dewutrêt (tê gotin)
- dewutrên (tên gotin)

- wutra (hat gotin)
- wutran (hatin gotin)
- wutrawe (hatiye gotin)
- wutrawin (hatine gotin)
- wutrabû (hatibû gotin)
- wutrabûn (hatibûn gotin)

Bisînortiya passîva soranî

Mîna zaravaya kurmancî jî, soranî jî li derveyî bisînortiya passîvê namîne. Mînakên me li jordan (1. Ew rakir nexweşxaneyê. 2. Sêv revandin malê.) ji soranî re nabin çunke li şûna wan hevokên di kurmancî de bê daçek (prepozîsyon) jî di soranî de daçek hene:

1. *Ew berew naxoşxane bira.*

Lê hevoka sêyem (3. Ew hat vir.) di soranî de jî nikare bibe passîv: "Ew hat êre."

Li aliyê din di soranî de passîv hê jî bisînortir e ji ber ku tenê lêkerên transîtîv dikarin bikevin forma passîvê. Li aliyê din, tevî ku mirov dikare di kurmancî de pîrraniya lêkerên întansîtîv jî bixe forma passîv, ev yek gelekî kêmtir kirin.

Zarzor kes ji me van hevokan bi kar tîne:

1. Futbol dikare bê listin.
2. Vê spêdeyê li wir dihat bezîn.
3. Li Kurdistanê kurdî tê peyivîn.
4. Pirtûk ji aliyê wî de tên hezkirin.

Di vir de, ji bilî soranî, herwiha kurmancî jî gotina "mîrov" (an jî tiştêk din şibî wê) bi kar tîne:

1. Mîrov dikare futbolê bilîze.
2. Vê spêdeyê mîrov li wir dibezîn.
3. Li Kurdistanê mîrov bi kurdî dipeyive.
4. Ew ji pirtûkan hez dike.

Di hin zimanên din ên hindoeuropî de jî, bi taybetî di zimanên germanî de, hevokên "nîvpassîv" bi alîkariya peyvên hemberên "mîrov" tên avakirin. Di almanî û swêdî de ev yek bi peyva "man" û di îngilîzî de jî bi "one" tê holê. Li aliyê din carna di îngilîzî de "you" (tu) jî li şûna passîvê tê bikaranîn: (You can play football= (wergera rasteqîn) "Tu dikarî futbolê bilîzî", (armanca hevokê) "Futbol dikare bê listin."

- almanî: Man kann Fussball spielen.
- swêdî: Man kan spela fotbol.
- îngilîzî: One can play football.

Lê di zimanê fînî, yê ku ne zimanek hindoeuropî ye, de ti hemberên "mîrov" di van hevokên mînak de tine ne; herdem hemû lêker dikarin forma passîva rasteqîn bi xwe ve bigirin.

•

1. Jalkapalloa voidaan pelata.
2. Tänä aamuna siellä juostiin.
3. Kurdistanissa puhutaan kurdia.

wergerên rasteqîn û armanca hevokan:

1. Futbol dikare bê lîstin.
2. Vê spêdeyê li wir dihat bezîn.
3. Li Kurdistanê kurdî tê peyivîn.

Li aliyê din di fînî de jî ti gengazî tine ne ku mirov vê hevoka han bi rasteqînî werbigere "Pirtûk ji aliyê wî de tên hezkirin." Eger di hevokê de kirde hebe, divê di fînî de herdem hevok aktîv be. Loma ev hevok tenê dikare bi vî awayî bê wergerandin: "Hän pitää kirjoista" (wergera rasteqîn:) "Ew ji pirtûkan hez dike."

Peyverêza kurdî

Ji bo têgihîna durist a ramanekê, mirov hin peyvan bi awayek tekûz dide pey hev û hevoka xwe jê diafirîne. Madem ku afirandina hevokan bêsînor e û di vê nivîsara me de jî bi sedan hevok, ên ku ticaran nehatine bikaranîn û belkî dê ticarên din di pêşerojê de jî neyên bikaranîn hene, ti gengazî û delîv tine ne ku mirov bikare hemû hevokên zimanekî ji ber bike daku bikare pê biaxive. Mirov bi xwe afirandiyek gelekî afirîner (creative) e û hê ji zaroktiya xwe de hin hevokan, ên ku ticaran berê nebihîstine û tine bûne jî, ava dike. Ji bo vê avakirinê peyverêz (îng. word order) pêwîst e. Di her zimanekî de peyverêz heye lê ev peyverêz hem di zimanên cuda cuda û hem jî di hevok û kontekstan de dikare bi awayên ji hev cuda be. Li vir mirov dikare ji *hişkiya peyverêzê û nermiya peyverêzê* yan jî *peyverêza hişk û peyverêza nerm* bipeyive.

Ji nivîsarên min ên xwendîgehê li bîra min e ku mamosteyên îngilîzî herdem bi pênûsek sor û xetek mezin dinivîsî: SPOTPA (ji peyvên fînî "subjektî, predikaatti, objektî, tapa, paikka, aika" ango "kirde, lêker, bireser, awa, cî, dem") û mamosteyên almanî û swêdî digotin: "Herdem bila peyverêza serhevok û berhevokan li bîra te be!" Di van her sê zimanên navborî de peyverêz (pirranî caran) gelekî hişk e û her peyvekê bi dîsîplînek req cihê xwe di hevokê de heye. Û eger mirov peyvekê jî li cihê wê yê rast nenivîse, dibe ku hemû hevoka mirov çewt be. Lê berevajî wan, di kurdî û bi taybetî jî di fînî de peyverêz ne ewqas hişk e.

Li vir armanca me bi tenê ew e ku em diyar bikin ka cihê *lêkerê* di kurdî de li kû dera hevokê ye. Em ê derengtir bi babetên din ên rêzimanê re jî li peyverêzê vebigerin.

Ji bo ku em mijara xwe zehmet nekin, em ê tenê peyverêza sade ya sêbeşî di kurdî de binerin: kirde+bireser+lêker ango subjekt+objekt+predîkatîv

Mînak:

1. Wî sêv xwar.
2. Min tu dîtî.
3. Ew li malê ye.

Lê ev yek hertim nabe:

1. Wî fikir sêvê.
2. Ew çû malê.
3. Min xwarin xwar jî.

Li vir em dibînin ku peyverêz wiha ye:

kirde+lêker+bireser ango subjekt+predîkatîv+object
an jî

kirde+bireser+lêker+jî ango subjekt+objekt+predîkatîv+jî

Gelo ev guhera di peyverêzê de çawan e û mirov dikare çawan bizane ka peyverêz divê di hevoka me de kirde+bireser+lêker an jî kirde+lêker+bireser beş

Li vir peyva "jî" ti peyverêzan nas nake ango hema ew dikare bikeve wî cî yê ku dixwaze:

1. Min jî xwarin xwar.
2. Min xwarin jî xwar.
3. Min xwarin xwar jî.

Lê êdî wateya van hevokan ji sedî sed wek xwe namîne. Her kurdîzanek dikare ferqa van hevokan averû bike lê em bi kurtî bala we bikişînin ser wê yekê ku di hevoka yekem de "min", di ya duyem de "xwarin" û di ya sêyem de jî "xwar" girîng e ango her peyv, a ku "jî" bide peyê, di hevokê de girîngî ji wê re tê dan.

Li aliyê din eger di hevokê de lêkerek, a ku mebesta wê "ber bi derekê de" ye lê ti daçek (prepozîsyon) bi wê re tine ne, peyverêz wiha ye:
kirde+lêker+bireser

Mînak:

1. Ez diçim malê. (Lê "Ez ber bi malê de diçim." ango kirde+bireser+lêker)
2. Bibe wir. (Lê "Ji wir bîne" ango kirde+bireser+lêker)
3. Em binerin Kurdistanê. (Lê "Em li Kurdistanê binerin" ango kirde+bireser+lêker)

Di hevokên di kevanokan (îng. brackets) de lêker dikeve dawiyê çunke di hevokan de daçek hene.

Ergatîv

-Ez te dibînim.

-Min tu dîtî.

Ji bo ku mijara me dijwar nebe û serê xwendevanan ji berê jî zêdetir neyê êşandin, em bi van hevokên asan ên li jor dest bi mijara xwe bikin. Ev hevok şeweyên wan risteyan, ên ku herî zêde di kurmancî de peyda dibin, pêk tînin: **kirde+ bireser + lêker** (ango *sujekt+ objekt + predikatîv*). Mîna ku em dizanin, di herdu hevokan de cînava yekem a yekhejmar (ez/min) kirde ye, cînava duyem a yekhejmar (tu/te) bireser e û lêkera di hevokê e jî ji radera "dîtî" e. Lê pirsê bingehîn: Çima "ez" di hevoka duyem de bûye "min", "te" bûye "tu" û "dibînim" jî bûye "dîtî"?

Mîna ku tê zanîn, di kurmancî de du celebên cînavan hene. Em wan bi "cînavên netewandî" û "cînavên tewandî" dinavînin. Ji bo zelalkirina mijarê em wan li jêr bi rêz dikin:

Cînavên kesîn ên netewandî	Cînavên kesîn ên tewandî
Ez	Min
Tu	Te
Ew	Wê/wî (25)
Em	Me
Hûn (26)	We (26)
Ew (27)	Wan (27)

Van herdu celebên cînavan erkên xwe yê diyarkirî hene. Li vir em ê bi kurtî dabaşê ji wan erk û rolan bikin lê em ê bi tenê di wan erk û rolan, ên ku ji bo famkirina ergatîva kurmancî bingehîn in, de kûr biçin.

1) Di dema nihoyî û ya bê de eger cînav kirde (subjekt) bin, forma wan a netewandî tê bikaranîn (*):

- -Ez Husein im.
- -Tu kî yî?
- -Ew ji kû ye?
- -Em çi bikin?
- -Hûn ê neçin.
- -Ew zîrek in.

2) Lê eger di demgihên nihoyî û bî de cînav bireser (serve/objekt) bin, hingê forma wan a tewandî tê pêş (*):

- -Elo min dibîne.
- -Azad dê te bi xwe re bibe.
- -Baran wî/wê dişo.
- -Mar jî me naxwe!

- -*Keko we nabîne.*
- -*Bêrivan carna wan dikire.*

3) Herwiha di demgihên raborî de jî eger ev cînav kirde bin û lêkera ew kirdetiya wê dikin transîtîv (lêkerên bireser hebe/hebin an jî bikare hebe/hebin) be, hingê ew di forma xwe ya tewandî de ne:

- -*Min çîrokek got.*
- -*Te hemû vexwar.*
- -*Wê çi bi xwe re anî?*
- -*Wî qapût li xwe kiriye?*
- -*Me rêyek ji xwe re dîtibû.*
- -*We çi dikir?*
- -*Wan ev gotin ji kû bihîstine!*

4) Lê eger ew di demgihên raborî de bireser bin an jî bi lêkerên întansîtîv (lêkerên nikarin bireser hebin) re kirde bin, forma yekem tê bikaranîn:

a) Cînav bireser, lêker transîtîv û demgih jî raborî ye:

- -*Gulbiharê ez dîtîm.*
- -*Azad tu li bajar hiştî?*

b) Cînav kirde, lêker întansîtîv û demgih jî raborî ye:

- -*Hûn li kû mane?*
- -*Ew nemabûn.*

5) Bi daçekan re herdem forma tewandî tê bikaranîn:

- *Li min bibore.*
- *Bi te çawan e?*
- *Di ser wê re.*
- *ji aliyê me de*
- *ji wan re*
- *digel me û hwd.*

Bi vî awayî pirsê hatî kirin zelal dibe: Ji her pênc bendên me danî di ya 1. de dixwiye ku eger cînav kirde be, divê ew di forma xwe ya netewandî de bê bikaranîn. Loma di kurmancî de tê gotin: "**Ez** *te dibînim*." lê ne *"**Min** *te dibînim*." Di benda 2. de jî me nivîsiye: "Lê eger di demgihên nihoyî û bînd de cînav bireser (serve/objekt) bin, hingê forma wan a tewandî tê pêş" loma em dibêjin "**Ez** *te dibînim*.", ne *"**Ez** *tu dibînim*." Herwiha mîna ku di benda 3. de derbas bûye, eger cînav kirde bin û bi lêkerên transîtîv re bînd bikaranîn, ew di demgihên raborî de di forma xwe ya tewandî de ne. Ji ber vê rastiyê, em dibêjin "**Min** *tu dîtî*" lê ne *"**Ez** *tu dîtî*." Di benda 4-an de hatiye ku eger cînav di demgihên raborî de bireser bin, hingê forma wan a netewandî tê bikaranîn loma tê gotin "**Min** *tu dîtî*" lê ne *"**Min** *te dîtî*".

Dîsan jî hê bersiva hemû pirsê me ya girîng ne hatiye dan: madem ku di hevoka "*ez te dibînim*" û ya "*min tu dîtî*" de kirde her yek e ango kesê yekem ê yekhejmar e, çima di

hevokek me de "dibînim" û di ya din de jî "dîtî" peyda dibe. Di kurmancî de lêker paşqertafên wê peyvê, ya ku netewandî dimîne, digirin. Ferq nake ev peyv kirde (subjekt) yan jî bireser (objekt) be:

Lêker paşqertafa kirdeyê digire

- *Ez te dibînim.*
- *Tu ê nan bixwî?*
- *Em diçûn zozanan.*

Lêker paşqertafa bireserê digire

- *Min tu dîtî.*
- *Te ez dîtîm*
- *Me ew dît ("ew" yekhejmar e û di împarfektê de paşqertafa cînavkî tine ye)*
- *Me ew dîtîm ("ew" pirrhejmar e)*

Ergatîv bi navdêran re

Ji ber ku zimanê kurdî ji aliyê rêzimana xwe de zimanek bitew e, bi taybetî navdêrên (substantîvên, îng. nouns) wî bi gelek şeweyan ditewin. Li jêr em dikarin wan formên navdêrên kurdî, yê ku peyda dibin, wiha rêz bikin:

Navdêrên zayendmê dikarin wiha bitewin

1) dar 2) darek(ê/e/a) 3) darê 4) dara 5) darin(e) 6) darina(n) 7) daran 8) darên(an jî "darêt/darêd")

Li hember wan jî navdêrên zayendnêr

1) bajar 2) bajarek(î/ê) 3) bajar (an jî "bajêr", "bajarî" yan "bajari") 4) bajarê 5) bajarin(e) 6) bajarina(n) 7) bajaran 8) bajarên (an jî "bajarêt/bajarêd")

Ji bo famkirina ergatîvê niha ji me re formên 1. û yê 3. pêwîst in. Mîna ku li jor hatiye dabaşkirin ka kengî forma netewandî û kengî jî ya tewandî tê bikaranîn, wisan forma 1. a navdêran jî li şûna cînavên netewandî û forma 3. jî li şûna cînavên tewandî tê xebitandin:

Zayendmê

- *Ew darê dibîne > Jiyan darê dibîne.*
- *Wê dar dît > Jiyanê dar dît.*
- *Ew sêvan dixwe > Evîn sêvan dixwe.*
- *Wê sêv xwarin > Evînê sêv xwarin.*

Zayendnêr

- *Ew tirimpêlê diajo > Rizgar tirimpêlê diajo.*
- *Wî tirimpêl ajot > Rizgar tirimpêl ajot. (28)*
- *Ew hevalan dibe > Serdar hevalan dibe.*

- *Wî heval birin > Serdar heval birin. (28)*

Pirrhejmar

Ji her heşt formên navdêran ên li jor rêzkirî formên 1. û yên 5. dikarin li şûna cînavên pirrhejmar ên netewandî û formên 6. û yên 7. jî li şûna cînavên pirrhejmar ên tewandî bîn bikaranîn:

- *Ew li ber avê ne > Bajar/bajarin(e) li ber avê ne*
- *Wan şûnwarên kevna hene > Bajaran/Bajarina(n) şûnwarên kevna hene.*

Di rewşên ergatîvî de şaşiyên kongruensî

Yek ji berbiçavtîrîn şaşî û kêmasiyên ez di nivîsên kovar û rojnameyan û peyivînan di TV û radyoyên de kurdî pergî tîm, çewtîyên kongruensî ne. Ango lêker wê paşqertafê, ya ku pêwîstî pê heye, nagire. Ev çewtî di nivîsên me hemûyan de hene û kes jî me nikare xwe jî wan rizgarbûyî bihesibîne. Li vir em nikarin û ne jî pêwîst e ku em hemû mijarê pêşkêş bikin lê em ê pêşî mînakê "jîndar" bidin û paşî jî li gor pêwîstiyên ergatîvî li pey wê kûrtir biçin.

Berî demekê min kurteçîrokek kekê xwe yê hêja Çiya Mazî, ya ku ji Mêrdînê ji min re e-mail kiribû, li ser daxwaza wî bi kurtî nirxand. Bi destûra wî em li vir wan şaşiyên kongruensî, yên ku min di çîrokê de dîtî, destnîşan bikin:

1) "...**awazên wan bilind dibû...**" (Pêwîst e bê nivîsîn: "awazên wan bilind **dibûn**" an jî "awaza wan bilind **dibû**")

2) "...**damarên goştê mirovan e**" (a rast: "damarên goştê mirovan **in**")

3) "...**bîstûşex qul di serê wî de çêbûye** (jimare "26" dide xwiyandin ku "qul" jî yekî zêdetir in loma tenê lêker di forma xwe ya pirrhejmarî de dikare durist be: "**bîstûşex qul di serê wî de çêbûne**")

4) "**Yê bi xwe nehesiya bûn**" (Îcar kirde yekhejmar û predîkatîva jî pirrhejmar e. Divê hevok wiha be "**yên bi xwe nehesiyabûn**" (pirrhejmar) an jî "**yê/ya bi xwe nehesiyabû**" (yekhejmar))

"**Eyn ew xwîn in, niqut bi niqut gihîştîye ser hevdû**" Eger pîrs ne ji piyaleyek, glasek, şûşeyek an jî tiştêk din mîna wan be û xwîn, av, şîr û hwd. tê de be, xwîn, av, şîr, şerbet, wîskî, vodka û hwd. nikarin bîn hejmartin loma pirrhejmariya wan jî tine ye lê di hevokê nivîskar xwîn kiriye pirrhejmar ("**xwîn in**") lê di herika hevokê de ew dîsan kiriye yekhejmar ("**niqut bi niqut gihîştîye**").

Eger mirov bendên bingehîn ên rêzimana kurdî bizane û bi hişmendiyek biseqber carekê du caran çavên xwe li her nivîsa xwe bigerîne, ev şaşî dê gelekî kêmîtir bibin û ta belkî dê bi temamî bîn telifandin jî. Lê mijara balkêşiya me li ser şaşiyên kongruensî di rewşên ergatîvî de ye. Me li jor, di dema salixdana herdu hevokên "Ez te dibînim" û "Min tu dîtî" de wiha gotibû: **Di kurmancî de lêker paşqertafên wê peyvê, ya ku netewandî dimîne, digirin. Ferq nake ev peyv kirde (subjekt) yan jî bireser (objekt) be.** Tevî ku ev prensîp dikare bê

pejirandin jî, di pratîkê de hema her kes şaşiyên di vî warî de dike. Hema her kes dikare bipejirîne ku divê em...

Bibêjin

Min du sêv *xwarin*.

Me hemûyan tenê nanek xwar.

Nebêjin

Min du sêv *xwar*

Me hemûyan tenê nanek *xwarin*

Lê. mîna ku me anî ziman, di pratîkê de ev yek ji bîr dibe. Ji bo vê yekê me li çend nivîsarên di hejmara dawîn a li ber destê me ya Nûdemê ango hejm. 34an nerî. Di nivîsên lênerî yên nivîskarên navdar ên kurd in jî lê di nav wan de yek jî bê van şaşiyên nebû. Ji her nivîsê em bi tenê yek şaşiyê didin tevî ku di hinan ji wan de gelekî zêdetir jî hene:

- *"Van mirovan fonksiyoneke xwe ya gewdeyî wenda kirine" ("Bîra Dinyayê", Şerefxan Cizîrî, r. 63, r. 1-2. Lê derengtir hevoka xwe durist nivîsiye: "... wana hîna jî Bîra dinyayê nebiriye")*
- *"Te di xewnê de du xortên kincspî dîtîbû" ("Ewrê reş", Firat Cewerî, r. 105, r. 2-3 ji teksta sade. Lê di hevoka pêşîn de ergatîvê durist bi kar tîne: "Xwedê mêrkujên te ji partiya xwe avêtine)*
- *"... te beybûnên min mêtîye... stiriye hêtûnê baş alastiye ("Rênasans", Rênas Jiyan, r. 121, r. 4-5. Lê derengtir durist nivîsiye: kêzikan çargavên te xwarine")*
- *"dinya piçûk kirine (S. Unus ê ku mijara nivîsara wî bi xwe jî ergatîv e!, r. 37, r. 4. Mebest ji "dinya"yê dinyaya me ye ango yekhejmar e lê mîna ku ew pîrrhejmar be, lêker hatiye tewandin. Lê li çiyek din ê heman nivîsarê durist dinivîse: "te ez dîtîm")*

Ergatîv di soranî de

Ergatîv ne tenê di zimanê kurdî de lê herwiha di hin zimanên din ên cîhanê - bi taybetî yên hindoîranî - de peyda dibe. Tevî ku bi tenê di kêman zimanan de rola ergatîvê bi qasî rola wê ya di zimanê kurdî de girîng be jî, ew ne diyardeyek heremî ye. Mînakek ji gerdûniya wê ew e ku ew serdemekê di zimanê finî, yê ku ne hindoeuropî lê uralî ye, de jî peyda dibû. Wek mînak em dikarin peyva "lintu" ya bi wateya "balinde" ya kurdî ye bidin. Ev form herwiha wek kirdeya yekhejmar jî tê bikaranîn. Kirdeya pîrrhejmar ji heman peyvê "linnut" e. Ango tê gotin:

-Lintu lentää/lensi (Balinde difire/firî) lê

-Linnut lentävät/lensivät (Balinde difirin/firîn).

Mîna ku tê dîtin, peyva "balinde" ya kurdî her wek xwe maye lê lêker nîşan dide ka ew yekhejmar an jî pîrrhejmar e. Lêkerên finî jî baş didin diyarkirin ka balinde yek an jî zêdetir in. Lê finiya nûjen herwiha peyva "lintu" ango hembera "balinde" ya kurdî jî ditewîne; pîrrhejmariya "lintu" dibe "linnut". Lê ji wêjeya devkî ya gelêrî hatiye dîtin ku serdemekê di finî de jî yekhejmariya kirde û bireseran bi tenê bi rêya paşqertafên lêkeran dihat nîşandan. Ango dihat gotin:

-Lintu lentää/lensi.

-Linnut lentävät/lensivät.

Ji bilî zaravaya kurmancî herwiha di zaravayên din jî yên kurdî de ergatîv peyda dibe û rolek gelekî bingeîn dilîze. Li vir armanca me ew e ku em - gelekî bi kurtî - ergatîva soranî bi ya kurmancî re bidin ber hev û wê jî rabixin ber çavên xwendevanan. Pêşî em ê bi tabloyan dest pê bikin. Beşên di hevokê de ne pêwîst di kevanokan de hatine nivîsîn:

Pêş- û paşgirtikên dema niho, erênî (20)

kurmancî	soranî (1)	soranî (2)
*(Ez) min dibînim (29)	*(Min) min debînim (29)	*(Min) de-m-bînim
(Ez) te dibînim	(Min) to debînim	(Min) de-t-bînim
(Ez) wê/wî dibînim	(Min) ew debînim	(Min) de-y-bînim
(Ez) me dibînim	(Min) ême debînim	(Min) de-man-bînim
(Ez) we dibînim	(Min) êwe debînim	(Min) de-tan-bînim
(Ez) wan dibînim	(Min) ewan debînim	(Min) de-yan-bînim
*(Ez) min dibînim	*(Min) min debînim	*(Min) de-m-bînim
(Tu) min dibîni	(To) min debîni	(To) de-m-bîni
(Ew) min dibîne	(Ew) min debîne	(Ew) de-m-bîne
(Em) min dibînin	(Ême) min dibînin	(Ême) de-m-bînin
(Hûn) min dibînin	(Êwe) min debînin	(Êwe) de-m-bînin
(Ew) min dibînin	(Ewan) min debînin	(Ewan) de-m-bînin

Ravek

Berevajî kurmancî, di soranî de bi tenê yek celeb cînav hene (min, to, ew, ême, êwe, ewan) ji ber ku li şûna formên 1. û 3. ên navdêrên kurmancî (li jor binere) de jî di soranî de bi tenê yek form heye: *Jiyan dibêje* = *Jiyan delê*; *Jiyanê got* = *Jiyan wut*; *Evîn Jiyanê dibîne* = *Evîn Jiyan debîne*.

Ji van herdu şeweyên gotinê yên bi soranî, awayê duyem zêdetir tê bikaranîn. Di wî de, eger bireser cînav be, dikare bihele nav lêkerê. Ji cînava kesa yekem a yekhejmar tîpa "m", ji ya yekhejmara duyem "t", ji ya sêyem re jî "y" tê bikaranîn. Cînavên pîrhejmar jî mîna yên yekhejmar in lê herdu tîpên "an" li wan tîpên zêdekirin: m+an > man, t+an > tan, y+an > yan. Ev pirtikên rêzimanî hertim bênavbirr bi pêşiya rayê lêkeran ve tîpên zeliqandin. Bi vî awayî bireser bi xwe jî di lêkerê re diyar dibe loma eger kirde û/yan bireser cînav bin, ne pêdivî ye ku ew di hevokê de bimînin. Ji xwe di wê rewşê, ya ku bireser bi lêkerê ve hatibe helandin (binere "soranî 2"), de biresera cînav be qet nayê bikaranîn. Ango ti kesek nabêje "Min to detbînim" lê ew "to" radibe û "min detbînim" an jî bi tenê "detbînim" bes e.

kurmancî	soranî
*Min (ez) dîtîm	*(Min) min-im bîna
Min (tu) dîtî	(Min) to-m bîna
Min (ew) dît	(Min) ew-im bîna
Min (em) dîtîn	(Min) ême-m bîna

Min (hûn) dîtîm	(Min) êwe-m bîna
Min (ew) dîtîm	(Min) ewan-im bîna
*Min (ez) dîtîm	*(Min) min-im bîna
Te (ez) dîtîm	(To) min-it bîna
Wê/wî (ez) dîtîm	(Ew) min-î bîna
Me (ez) dîtîm	(Ême) min-man bîna
We (ez) dîtîm	(Ême) min-tan bîna
Wan (ez) dîtîm	(Ewan) min-yan bîna

Di demgihên raborî de, eger lêker întansîv be, di kurmancî de paşqertafa lêkerê li gor bireserê (ango di vê rewşê de jî beşa netewandî) tê. Ji ber vê diyardeyê, eger bireser cînav be, êdî pêwîstî bi têdehiştina wê di hevokê de tine ye. Loma em dikarin li şûna "Min ew dît", bi tenê bibêjin "Min dît" jî. Lê eger em bibêjin "Min Serheng dît", em nikarin navê Serheng, ê ku di hevoka me de bireser e, biavêjin bê ku kêmasiyek di hevokê de çêbibe. Berevajî kurmancî, soranî qertafên cînavkî yên kirdeyan di hevokan de dide nîşan loma pêwîstiya hiştina kirdeyan (eger ew cînav bin) di vê rewşê de namîne. "Ewanim bîna" bê têxistina cînava "min" jî dikare bê diyarkirin ku di hevokê de kirde kesa yekem a yekhejmar e. Niha kirdeyê paşqertafa xwe "im" ne bi lêkerê lê bi **bireserê** ve zeliqiyê. Ev diyarde gelekî bingehîn e û xurttirîn argumenta hebûna ergatîvê di soranî de ye.

Li aliyek din, diyardeyek din heye ku dema min xwest bizanim ka di soranî de ergatîv heye yan na, hêviya min a dîtina wê qels kir. Ez hem bi kurmancî û hem jî bi soranî dipeyivîm lê haya min jî hebûna ergatîvê tine bû. Lê ji ber ku kurmancî zaravaya min a nivîsînê û ji berî wê jî ya zikmakî ye, ez zûtir pêrgî nîşanên wê yên hebûna ergatîvê hatim. Divê bê gotin ku di kurmancî de hem ergatîv berbiçavtir û hem jî mişetir e. Wek mînak min ev gotina sade ji xwe re girt: "min got" û "min gotin". Ew dikevin nav sînore ergatîvê ji ber ku paşgirtika kesa yekem a yekhejmar "m" (wek "çûm", "revîm" di wan de tine ye. Lê dema ez fikirîm ka "min got" bi soranî çî ye, ew derket "(min) wutim". Bi vî awayî min bawer kir ku dibe ku di soranî de ergatîv tine be. Lê dema ku min bireserê jî ji wê hevokê re peyda kir û ew kir "min ew got", êdî ew bi soranî jî bû "(min) ew-im wut". Ango "im" ji "wut"ê ket lê wê xwe spart dergûşa "ew"ê.

Hin kes dê bibêjin ku di vir de soranî bêmantiq û nelojîk e. Lê ev yek nabe; van herdu serzaravayên kurdî taybetmendiyên xwe hene û ev yek jî ji bo lojîkiya wan ne kêmasî lê bi tenê diyardeyek xurtkirina wan e. Mîna ku ji tabloya me ya demgiha raborî ya berhevdana kurmancî-soranî jî dixwiye, di kurmancî de herdem bireser û di soranî de jî kirde di kevanokan de hatiye nivîsîn ango peydabûna wan an jî lidervemana wan di hevokên mînak de ji me re eynî ye. Dema ku kurmancîaxivek dibêje "min got" an jî "min gotin", ew hingê bireserê bê bilêvkirin jî dide liberçavgirtin. "Min got" dide diyarkirin ku bireser ango tiştê gotî yekhejmar e û di rewşa "min gotin" de jî tiştên dabaşjêkirî pirrhejmar in. Dîsan, berevajî kurmancî di soranî de ne bireser lê kirde di kevanokan de hatine hiştin ji ber ku paşqertafên diyarkirina kirdeyan bi bireseran ve hatine zeliqandin. Lê eger bireser li derveyî hevokê hatibe hiştin, hingê di soranî de divê paşqertafa cînavkî bi lêkerê bizeliqê daku kirdeyê diyar bike. Loma tê gotin "(min) wutim". Bi vî awayî hevoka me dikare bi soranî bi tenê ji yek peyvê pêk bê lê ev "wutim" bi kurmancî jî "min got" kurttir nabe yan jî nayê famkirin ka kirde kî ye. Li aliyê din "min got" hin tiştêkî di derbarê bireserê ango tiştê gotî jî dide me (mînak: ew yekhejmar e û nikare pirrhejmar be) lê ne "wutim" û ne jî "min wutim" di naveroka xwe re tiştêk wisan zelal dike.

Dîsan eger em hinekî din jî bidomînin, werin, em balê bikişînin ser vê hevoka jêrîn:

Bo-y nard-im

Em ê aniha diyar nekin ka wateya wê bi kurmancî çî ye lê pêşî salix bidin ka ev hevok ji çî peyvên pêk tê:

·**Bo** tê wate "(ji) bo", "ji ... re"

·**y** mîna ku ji tabloya me ya yekem a berhevdana hevokînan kurmancî-soranî dixwiye, **y** cîgira kesa sêyem a yekhejmar ango "ew" e. Bi vî awayî "boy" dibe "(ji) bo wê/wî" ango "ji wê/wî re" ango bi rastî "jê re".

·**nard** rayê demgihên raborî ya "nardin" e. "Nardin" tê wateya "şandin" ango "hinartin" ango "bi rê kirin".

·**im** jî paşqertafa lêkerî ya kesa yekem a yekhejmar e.

Bi vî awayî, eger ti têkiliyên we bi zaravaya me ya soranî re tine bin jî, we dê karîbe bi piştrastî hevoka nivîsî kê-m-zêde wiha werbigêrin kurmancî:

"Min jê re şand(in)". Eger we wiha wergerandibe, seheta we xweş be lê mixabin ew werger dê xerabtirîn car bibûya sedema şaştêgihîştinê ji ber ku wateya rastîn wiha ye:

Boy nardim= (Wê/wî) ji min re şand(in)!!!

Lê heman hevok di demgihê nihoyî de: **Boy denêrim= (Ez) jê re dişînim.**

ERGATÎV BI KURTÎ

·Ergatîv tê wê wateyê ku di kurmancî de hem formên netewandî û hem jî yên netewandî û formên destnîşankirî yên navdêran ên li hember wan jî carna kirde û carna jî bireser in

·Eger pirs ji biresera sade ango ne biresera daçekî be ango ti daçek (prepozîsyon) bi bireserê re tine bin, hingê eger kirde netewandî be, divê bireser tewandî de lê eger kirde tewandî be, divê bireser netewandî be. Mînak: "Ez te dibînim." (kirde ango "ez" netewandî ye loma bireser ango "te" divê tewandî be). Lê "Min tu dîtî" (kirde ango "min" tewandî ye loma divê bireser ango "tu" netewandî be)

·Di kurmancî de hertim lêker paşqertafa xwe ji beşa netewandî digire: "**Ez** te dibînim" lê "min **tu** dîtî."

·Şaşiyan herî zêde tînin kirin ew in ku hem kirde û hem jî bireser tê tewandin: *"**Min te** dît", *"**Polîsan wan** girt(in)" û hwd. Ji ber ku di kurmancî de kirdeya yan jî biresera netewandî qertafa xwe ya cînavkî dide lêkerê, ne pêwîst e ku ew bi xwe êdî di hevokê de hebe: "Ez te dibînim" dikare bi asanî bibe "Te dibînim" bê ku ti guherek watenasiyê di hevokê de peyda bibe. Herwiha "Min tu dîtî" jî dikare bibe "Min dîtî" û wateya hevokê qet naguhere. Herwiha eger em hevoka *"**Polîsan wan girt(in)**" sererast bikin û ew bibe "polîsan ew girtin", hingê ew jî dikare bibe "polîsan girtin" an jî "ew girtin" bê ti guherekê di wateya wê de. Lê eger hevoka me *"**polîsan wan girt**" be û em bixwazin peyva "polîsan" jê biavêjin, hingê hevoka me dimîne "wan girt". Mîna ku tê zanîn, di "wan girt" de êdî peyva "wan" ne bireser lê kirde ye. Bi vî awayî em êdî nizanin ka "wan girt" tê wê wateyê ka wan hin kes/tişt girtin an jî ew ji aliyê hin kesan de hatin girtin.

KURTENERÎNEK LI TEVGERA DAÇEKÊN KURDÎ

Husein Muhammed: mehname@hotmail.com

Eger em bixwazin bi kurtî rave bikin, em dikarin bibêjin ku daçek ango prepozîsyon (îng. preposition) hin peyvîkên alîkar in ku dikevin pêşîya peyvên serekî û pêwendî û têkiliya wan diyar dikin yan jî cî, dem û hwd. Ji me re eşkere dikin. Tevî ku ti şaxek rêzimanî yê zimanê kurdî bi qasî pêwîst nehatiye lêkolandin jî, li gor hayjêbûna min, herî kêr li ser rola daçekan hatiye rawestîn. Lê ev peyvîkên biçûk rolek gelekî bingehîn di ziman de dilîzin loma pêwîstî bi vekirina gotûbêjê li ser wan heye. Ta niha ez bi kêr zimanan hesîme ku tê de bi qasî zimanê kurdî daçek zaf hebin. Lê çî mixabin ku ev dewlemendiya daçekan, mîna dewlemendiya her biwar û şaxên din jî ên zimanê me yê şîrîn, li gor zengîniya gencîneya xwe nayê xebitandin. Herwiha ne gelekî ji rastiyê dûr e eger em îddîa bikin ku hin daçek jî bi berdeyamî ne li ciyê xwe yê rast tên xebitandin û pirr şaşî jî di bikaranîna wan de tê kirin. Ji berî ku em dest bi ferisandin ango analîzandina kitekit a daçek û paşdaçekan bikin, em dikarin vê mînaka sade bidin:

*-li malê
-di malê ve
-di malê de*

Tevî ku ya pêşîn herî zêde bê xebitandin jî, pirranî caran herduyên paştir jî li şûna wê û bi mebesta wateya wê tên bikaranîn. Lê di rastiyê de di herduyên paştir de daçek ew qas bandorek tûj li peyva "mal" dikin ku êdî di wan herdu biwêjan de bêjeya "mal" bi wateya xwe ya asayî namîne. "*Di malê ve*" bi zimanê gelêrî tê wateya "di xanî ve" û "*di malê de*" jî tê wateya "di malbatê/aîleyê/famîlyayê de". Mînak: "Li derve sar bû; ez çûm hundur û di malê ve li ber argûna hilkirî/vêxistî rûniştim." Û "*Di malê de mêrek tine ye ku vê zivistanê biçê nêçîr û kewgîrê.*"

Problema lêkolîn û jênivîsîna daçekan ew e ku - berevajî lêker û nomînan (navdêr, rengdêr, hejmar û cînav) - mirov nikare bi awayek giştî li ser wan rabiweste. Tenak gengazî ew e ku ew yek bi yek bîr ferisandin û erkên her yekê ji wan bîr destnîşankirin.

Daçek bi cînavan re

Lê pêşî divê bê diyarkirin ku eger daçek bikeve pêşîya peyva bingehîn/serekî, eger ev peyv navdêr (substantîv), cînav (pronom) an jî hejmar (numeral) be, ew peyv ditewe (1). Di kurmancî de cînavan du celeb form hene; forma netewandî (ez, tu ew, em, hûn, ew, ev û kî) û forma tewandî (min, te, wê, wî, me, we, wan, van û kê). Bi daçekan re forma tewandî tê bikaranîn. Mînak: *bi min re, li gor te, ji bo wê, li cem wî, ji nik me ve, bi saya we...*

Daçek bi navdêran re

Daçek bi navdêrên zayendmê re

Peyvên zayendmê di yekhejmariya xwe ya kifş de paşgirtika "(Y)Ê" digirin: Mînak: li mal-ê, di pirtûk-ê de, ber bi xweşi-yê ve...

Peyvên zayendmê di yekhejmariya xwe ya nekifş de paşgirtika "Ê" digirin lê "(Y)EK", a ku nîşana nekifşiyê ye, jî li ciyê xwe dimîne:
Mînak: li mal-ek-ê, di pirtûk-ek-ê de, ber bi xweşi-yek-ê ve...

Peyvên zayendmê di pirrhejmariya xwe ya kifş de paşgirtika "(Y)AN" digirin:
Mînak: li mal-an, di pirtûk-an de, ber bi xweşi-yan ve...

Peyvên zayendmê di pirrhejmariya xwe ya nekifş de jî paşgirtika "(Y)AN" digirin lê "IN/NE", a ku nîşana nekifşiyê ye, jî li ciyê xwe dimîne:
Mînak: li mal-in-an, di pirtûk-in-an de, di xweşi-ne-yan de... (2)

Daçek bi navdêrên zayendnêr re

Eger mijara me ya "Daçek bi navdêrên zayendmê re" sivik be û em bikarin bi asanî hemfikir bin, di mijara "Daçek bi navdêrên zayendmê re" de yekdilî û hemfikirî ta niha berpê nebûye. Peyvên zayendnêr di pirrhejmariya xwe ya kifş û nekifş de tam mîna peyvên zayendnêr di pirrhejmariya xwe ya kifş û nekifş de ditewin.

Mînak: li welat-an, bi şivan-an re, ber bi xani-yan ve; li welat-in-an, bi şivan-in-an re, ber bi xanî-ne-yan ve...

Lê dudiliya herî zêde li ser tewîna yekhejmariya navdêrên zayendnêr di rewşa kifş û hinekî jî di ya nekifş de ye. Li gor devokên kurmancî navdêrên zayendmê dikarin bi sê-çar şeweyên ji hev cuda bitewin: **şivan > şivên/şivani/şivani/şivîn**. Dibe ku gelek zimannas bi min re ne hemfikir bin lê ev hemû li me "bela" ne û ji bo zimanek yekgirtî yê nivîskî li kurmancînivîsan bûne asteng. Hem ew bi tewîna xwe tevliheviyê dixin ziman (3) û hem jî bikanînerên kurmancî li hev nakin ku yekê ji wan bibijêrin. Loma niha pêwîstiya me bi kompromîsekê heye: pêwîst e ku em forma netewandî bi kar bînin. Jixwe di pratîkê de jî wiha tê kirin lê hin purîst û "paqijkerên" ziman zorê didin van navdêran û, tevî ku gel ticaran wan wisan netewîne jî, ew her ditewînin.

Mînak:

Li şûna:	em binivîsin:
li welêt/welatî/welati	li welat
bi hêsp/hespî/hespi	bi hesp
ji Kemêl/Kemalî/Kemali re	ji Kemal re
û hwd.	û hwd.

Herwiha di yekhejmariya nekifş a navdêrên zayendnêr de jî dudiliyek peyda dibe. Bi gelemperî di zimanê nivîskî de ta niha zêde tîpa "Î" li pey "(Y)EK", a ku nîşana nekifşiya yekhejmariya navdêrên zayendnêr e, hatiye danîn: **li welat-ek-î, bi hesp-ek-î, ji xani-yek-î re**. Lê di hin devokan de li şûna vê tîpa "Î" tîpa "Ê" heye, û hin kes wê tercî dikin (4). Ango: *li welat-ek-ê, bi hesp-ek-ê, ji xani-yek-ê re*. Mîna ku tê zanîn navdêrên zayendmê jî di heman rewşê de heman tîpê digirin loma diyarbûna zayenda peyvê namîne (5).

Daçek bi navdêrên "girêdayî" re

Ji beşa "Daçek bi navdêran re", ya ku me ta niha dabaş jê kir, bi wê şert û mercê ye ku navdêr bi peyva (peyvên) li pey xwe ve ne girêdayî ye ku wê peyvê bandor li navdêrê kiribe û navdêr hatibe tewandin. Lê em hemû dizanin ku pirrî caran rengdêr (adjektîv) û cînav (pronom) dikevin pey navdêran û ji ber wê yekê navdêr jî ditewin û wek xwe namînin.

Mînak: mal-a te, welat-ê min, pirtûk-ên wê; sêv-a sor, xani-yê bilind, derya-yên kûr...

Niha eger em daçekan jî li van gotinên jorîn zêde bikin, em ê bibînin ku paşgirtikên me di beşên "Daçek bi navdêrên zayendmê re" û "Daçek bi navdêrên zayendnêr re" dabûn, êdî nikarin bikevin pey navdêrên di van gotinên jorîn de. Ew gotin bi xwe tewandî ne û çimkî pêwendîya xwedîtiyê (mala te; welatê min...) û rengdêran (sêva sor...) a bi navdêran re ji pêwendîya daçekan bi navdêran re xurttir e, paşgirtikên asayî yê xwedîtî û rengdêran li ciyê xwe dimînin û pêwîstî bi paşgirtikên asayî yê daçekan tine ye:

Mînak: li *malê* > mala min, ji *sêvê* > ji sêva sor

Herwiha eger navdêr di yekhejmariya xwe ya nekifş de jî bi rengdêr an jî cînavê re hatibe girêdan, hin nakokî derdikevin. Çimkî em di yekhejmariya kifş de, dema ku navdêr bi cînav an jî rendêra li pey tê, li navdêrên zayendmê tîpa "A" û li navdêrên zayendnêr jî "Ê" zêde dikin (sêv-a sor/min, hesp-ê te/spî), li gor hin kesan divê ev herdu tîp di rewşa nekifş a heman navdaran jî bîn bikaranîn, ango:

-sêv-ek-a sor/min; bi daçekê re: Wî ji sêv-ek-a sor/min xwar.

-hesp-ek-ê te/spî; bi daçekê re: Ez dixwazim li hesp-ek-ê te/spî siwar bibin.

Lê ez bawer dikim, tevî ku gelek xwendevan pêrgî vî awayê nivîsînê hatibin jî, ew bi xwe wisan naxebitînin. Niha di kurmanciya nivîskî de bi vî awayî zêdetir tê nivîsîn:

-sêv-ek-e sor/min; bi daçekê re: Wî ji sêv-ek-e sor/min xwar.

-hesp-ek-î te/spî; bi daçekê re: Ez dixwazim li hesp-ek-î te/spî siwar bibin.

Herdu awayan jî argumentên baş hene ku çima ew bîn bikaranîn û dev ji ya din bê berdand. Ti ji herduyan jî aliyê rêzimanî de ne çewt û şaş in. Lê nabe ku bi hetahetati em wan herduyan bi kar bînin an jî nîqaş û gengeşeyê bikin ji bo ku em yekê bibijêrin. Û ji pêzanîn û tecrubeyên heyî ez dizanim ku em qet bi asanî li hev nakin û ta ji me bê em - carinan ji dexesî û carinan jî ji famkorî - her li ser rêya xwe ya berê dimeşin tevî ku ew şaş be jî! Lê li vir ez dixwazim dîsan pêşniyazek kompromîsî bikim: Em dev ji van herdu paşgirtikan berbidin:

Li şûna:	em binivîsin:
sêv-ek- <u>e</u> sor/min yan sêv-ek- <u>a</u> sor/min	sêv-ek sor/min
hesp-ek- <u>î</u> te/spî yan hesp-ek- <u>ê</u> te/spî	hesp-ek te/spî

Li vir hin kes dê reaksiyonan nîşan bidin û diyar bikin: "De baş e, lê bi vî awayî zayend wenda dibe û êdî mirov nikare ji navdêran bibîne ka ew zayendmê yan jî zayendnêr in!" Bêguman ev yek rast e, em dizanin ku "welat-ê min" zayendnêr û "sêv-a sor" jî zayendmê ye lê em di nivîsê de diyar nabe ka zayenda "welat-ek dîr" û sêv-ek şîrîn" çi ye. Erê, lê diyarkirina zayendê di kurdî de - berevajî gelek zimanên din ên zayend tê de heyî - ne pêwîst e.

Mînak: Di hevoka "Heval dibêje" de ti şaşî tine ne lê dîsan jî jê naxwiye ka "heval" zayendmê yan jî

zayendnêr ango keç/jin an jî kur/zelam e. Herwiha di pirrhejmariyê de kurdî zayendê nanase. Ji "Hevalan got" naxwiye ka ev heval keç an jî kur in. Jixwe gelekî baştir û pratîktir e ku zayend di pirrhejmariyê de tine be çimkî hin ji van hevalan dikarin keç û hin jî kur bin. Eger di pirrhejmariyê de jî zayend hebûya, em ê neçar bimana peyva "heval" du caran - carekê bi zayendmêyî û yekê jî bi zayendnêrî - bigota. Bi vî awayî ziman ê zehmet bibûya û me dê nikariya di hema heyamê de bi qasî niha tişt bigotina û guhdarên/hevalên xwe agadar û serwest bikirana.

Bi heman awayî pirsgirêka navdêran bi cînava nîşandekî "ev" û tewandiyên wê re jî tê çareserkirin. Mîna ku tê zanîn, eger "ev" yan tewandiyek wê bikeve pêşiya navdêran, navdêr dikarin di kurmancî de bi çend awayên ji hev cuda ditewin û ta niha yekdilî û lihevkiyên gelemper pêk nehatiye loma ew jî hin kompromîsan dixwaze. Li gor devokên kurmancî herî kêr "ev" dikare van paşgirtikên jêrîn bixe pişt navdêran:

Zayendmê:

-ev pirtûk-a han, ev pirtûk-a ha, ev pirtûk-a he, ev pirtûk-e, ev pirtûk-a

Mînak: *ev pirtûka han mezin e, ev pirtûka ha xweş bû, te ev pirtûka he xwendiyê, ev pirtûka ne li ber destê min bû, ev pirtûka nayê xwendin...*

Zayendnêr:

-ev welat-ê han, ev welat-ê ha, ev welat-ê he, ev welat-e, ev welat-a

Mînak: *ev welatê han mezin e, ev welatê ha ne xweş e, ev welatê he min nedîtiye, ev welate gelekî bi min xweş tê, ev welata bixêrûbêr e...*

Tevî ku hin ji van ji hin ên din baştir bin jî, ta niha min çî dît, her kes wan li gor devokan xwe dixebitîne. Lê niha dem hatiye ku em li rêyekê bigerin ku em ti kesekî nexeyidînin û li derve nehêlin lê dîsan jî zimanek yekgirtî û standard ava bikin. Bi baweriya min, a herî baş ew e ku em van paşgirtikên destnîşankirî "biavêjin" ango wan li derveyî nivîsîna xwe bihêlin. Ango em li şûna mînakên jorîn bibêjin:

-ev pirtûk mezin e, ev pirtûk xweş bû, te ev pirtûk xwendiyê, ev pirtûk ne li ber destê min bû, ev pirtûk nayê xwendin...

-ev welat mezin e, ev welat ne xweş e, min ev welat nedîtiye, ev welat gelekî bi min xweş tê, ev welat bixêrûbêr e...

Dîsan hin kes dê bipitin û gazinan bikin ku me zayend ji bîr kir lê heman kes her dibêjin:

-ew pirtûk mezin e, ew pirtûk xweş bû, te ew pirtûk xwendiyê, ew pirtûk ne li ber destê min bû, ew pirtûk nayê xwendin...

-ew welat mezin e, ew welat ne xweş e, min ew welat nedîtiye, ew welat gelekî bi min xweş tê, ew welat bixêrûbêr e...

an jî:

-pirtûk mezin e, pirtûk xweş bû, te pirtûk xwendiyê, pirtûk ne li ber destê min bû, pirtûk nayê xwendin...

-welat mezin e, welat ne xweş e, min welat nedîtiye, welat gelekî bi min xweş tê, welat bixêrûbêr e...

Ango ti zayend di wan de nayê xwiyaandin. Êdî ez bawer dikim ku em hinekî ji mijara xwe ya bingehîn dûr ketine loma pêwîst nake ku em êdî gelekî dûrtir biçin lê mînakek din jî didim ku baştir

e - eger em bikarin - em paşgirtikên zayendî nexebitînin: Di gelek kovar û rojnameyên kurdî de, eger li pey navdêra di yekhejmariya nekifş de rengdêr an cînav bîn, paşgirtik ji bo diyarkirina zayendê tîn danîn. Mînak: *sêv-ek-e/a sor* an *hesp-ek-î/ê reş*. Lê em hemû dizanin ku di kurdî de bêhejmar navdêr hene ku li gor tevgerêdan û kontekstê dikarin hem zayendmê û hem jî zayendnêr bin. Mînak: mamoste, heval, nas, zarok... Ango eger ev kes jin/keç be: "*mamosteya min, hevala wê, nasa me, zaroka wan*" lê eger zêlam/kur be: "*mamosteyê min, hevalê wê, nasê me, zarokê wan*". Lê carinan bêjeyên bi vî awayî di yekhejmariya nekifş de tîn bikaranîn û nivîser nizane ka ew jin/keç an zêlam/kur in, naxwaze zayenda wan diyar bike yan jî dixwaze herdu zayendan diyar bike ji bo ku destnîşan bike ku ji herdu zayendan dibin. Hingê neçar dibe ku wiha binivîse: "*mamosteyeke/î min, hevalekî/e çê, nasekî/e me, zarokeke/î biçûk*" an jî "*mamosteyeka/ê min, hevalekê/a çê, nasekê/a me, zarokekê/a biçûk*". Lê eger em paşgirtikên zayendî di van rewşan de bi kar neînin, em ê ji vê belaya "e/î" û "ê/a" bifilitin, û hevokên xwe bi vî awayî bi rêz bikin: "*mamosteyek min, hevalek çê, nasek me, zarokek biçûk*". Û dîsan jî ev "mamosteyek min" û hwd. dikarin hem zayendmê û hem jî zayendnêr bin.

Celebên daçekên kurdî

Em dikarin daçekên kurdî di sê koman de bisinifînin.

- Daçekên sade û serbixwe: bi tenê yekpeyvîkî ne (bi soranî di kevanokan de): **bi (be), ji (le ... we) û li (le)**.

Mînak: *bi tirimpêlê, ji malê, li Kurdistanê...*

- Daçekên dubeşî: Ev daçek ji du beşan pêk tînin. Beşa pêşîn li berî û ya paşîn jî li dû peyvên serekî tîn danîn: **bi ... ve (pê ve), di ... de (tê de), ji ... re (jê re)** û hwd.

Mînak: *bi wê re, di qonaxê de, ji malê ve...*

- Daçekên biwêjî: ev daçek ji hin daçekên serbixwe û sade yan jî daçekên dubeşî û hin daçekên neserbixwe pêk tînin: **ji alî de, bi ser re, di bin ve, li jêr, li gor, li pey, ji cem, bi saya** û hwd.

Mînak: *ji ser qapa pirtûkê xwend; di bin tirarê mast ve bû, tu çima ew qas li dûr lê digerî; li gor encamên lêkolînê wî xwe bi stranbêjiya xwe di dilê xelkê de ezîz kiriye; di Kurdistanê re derbas bûn û li pey şopa wan çûn...*

Hin daçek

bi

bi bin ...

bi hev ...

bi pey ...

bi qasî ...

bi vî/wî alî de

bi ... de (pê de)

bi ... re (pê re)

bi ... ve (pê ve)

bi bin ... ve

bi derî ...

bi dû ... ve

bi jêr de, bi jêrî ... de

bi jêr ve, bi jêrî ... ve

bi jor de, bi jorî ... de

bi jor ve, bi jorî ... de

bi rex ...
bi rex ... ve
bi ser ...
bi ser ... de
bi ser ... ve

Di
di ... de
di ... re
di ... ve
di ber ... re
di ber ... ve
di bin ... ve
di bin ... de
di bin ... re
di cî de
di nav ... re
di pey ... re
di ser ... de
di ser ... re

Ji
ji bin ...
ji ber ...
ji bilî ...
ji ... pê ve
ji hingê ve
ji ... şûnde
ji bo (ji boyî/ ji bona) ...
ji hev ...
ji pey ...
ji vî/wî alî ...
ji vî/wî alî de ...
ji aliyê ...
ji ... de
ji ... re
ji ... ve
ji aliyê ... ve
ji bin ...
ji ... şûnde
ji der(ê)
ji derve
ji derveyî ...
ji derî ...
ji dêl(v)a ...
ji dil
ji ... ve (jê ve)
ji bin ... ve

ji nav ...
ji nû ve
ji nişka/ê ve
ji rex ...
ji rex ... ve
ji ser ...
ji ser ... ve
ji vir
ji wir
ji kû
ji vê gavê pê ve
ji vir pê ve
ji xwe

Li
li ser ...
li ber ...
li ber ... re
li jêr
li jor
li dor
li dora ...
li gor ..., li gora/î ...
li kû
li bin
li nav ...
li paş ...
li pêş ...
li pişt ...
li ser ... re
li vir
li wir
li derekê
li gel

KURTENERÎNEK LI HEVOKSAZIYA KURDÎ

Husein Muhammed

Hevok (bi inglîzî *sentence*, bi erebî *cumle*) çi ye? Bi kevneşopî hatiye gotin ku hevok tevayiya ramanekê ye ku nikare li ser hin pişkên biçûktir bê beşandin. Bi baweriya min, ev şîrove- û ravekirin gelekî ji rastiyê dûr e çimkî pîrraniya hevokan dikarin bên "hûrandin" û dîsan jî raman wenda nebe. Em li vê hevoka sade binerin: *Pêr Zinar çû gund*. Peyva "pêr" dikare bi tena serê xwe ramanek be lê eger ew ji "Zinar çû gund" bê veqetandin jî, ev a beşa paştir ne ramanek nîvcoyî ye. Di nivîsînê de - eger kêmasî tê de tine bin - hevok dikare ji aliyê ortografîyê de yektayiyek zelal û bisînor be lê destnîşankirina hevokê ji peyvîna berdewam dikare diwar be; di axivînê de pîrranî caran sînoren zelal di navbera hevokan de nîn in:

...//erê mi êêê na êêê nizam li kû mi êêê êêê e' neçûm êêê ew nehatibû êêê mam li bendê//...

Zimannasiya herî nûjen jî nikariye şîroveyek realîstîk û rastînêzîk ji bo hevokê bibîne. Lê bi gelemperî dikare bê gotin ku zimannas di roja me de li ser wê baweriyê ne ku hevok dikare ji mebestek û tevayiya ramanekê zêdetir bi saya beşên xwe bê ravekirin.

Hin birrên hevokan

- (1) Silav!
- (2) Pirtûkê.
- (3) Bikene!
- (4) Zoro şervan e.
- (5) Mem li Wanê dijî.
- (6) Havînê Têlî bar dike zozanan.
- (7) Li kolanê tirimpêlek heye.
- (8) Dema ku Têlî çû bajar, Temo bû şivan.
- (9) Mûsa dît ku Têlî revî.
- (10) Zoro şervan û Emo cerdevan e.
- (11) Temo çû nêçîrê û Xemê çû bêrê.

Bi awayekî em dikarin van hemûyan wek hevok bihesibînin çimkî ew hemû dikarin di nivîsê de bikevin navbera du nîşandekan. Lê li aliyê din ew hemû ne berhev û wekhev in. (1-7) *hevokên sade* ne, nikare bi asanî bê gotin ku ew ji yekê zêdetir hevokan pêk hatibin. Hevokên sade yên "bêkêmasî" ji du yan çend hevgeriyên endamên bingehîn pêk tên. Em dikarin vê hevgeriyê wek *perçehevok* binavînin. Di hevokên (4,5) de ji perçehevokên *Zoro*, *Mem* û perçehevokên *şervan e*, *li Wanê dijî*. Di hevoka (6) de ji bilî perçehevokan *Têlî* û *bar dike zozanan* herwiha *havînê* jî perçehevok e. Hevoka (7) jî ji du perçehevokên bingehîn pêk hatiye lê rêza perçehevokan ji ya hevokên (4-6) hinekî cuda ye.

Hevokên (1-3) bê perçehevok in û bi tenê her yek ji peyvekê pêk hatiye. Hevoka (1) dikare wek xwe hebe û normal e, "tişteke ji wê ne kême". Lê hevoka (2) elîptîk e. Ew dikare tenê di hin rewşan de bê bikaranîn. Ew dikare bersiva "*Çi dixwîni?*" be. Bersiva "pirtûkê" bes e ango ne pêwîst e ku em bibêjin: "*Ez pirtûkê dixwînim.*" Lê hevokên elîptîk ew in ku tişteke ji wan ketiye yan jî hatiye xistin.

Hevokên (8-11) yên hevedudanî ne; dikare wisan bê ferisandin ku her yek ji wan ji hin hevokên sade ava bûye:

(8) Têlî çû bajar. Temo bû şivan.

(9) Mûsa (tişte) dît. Têlî revî.

(10) Zoro şervan e. Emo cerdevan e.

(11) Temo çû nêçîrê. Xemê çû bêrê.

Di hevedudaniya (8) de hevoka pêşîn (Dema ku Têlî çû bajar) li hember a paştir (Temo bû şivan) hevoka noqandî ye ku em ê jê re **binhevok** bibêjin. Di ya (9) de jî ji bo hevoka paştir (ku Têlî revî) rewş wiha ye. Ew di **serhevok** (Mûsa dît) de hatiye noqandin. (10) û (11) jî her yek ji du hevokan pêk hatiye lê di wan de ti hevokê ji aliyê ya din ve nehatiye noqandin, "bindestkirin". Loma ew herdu berhev in û dikarin wek berhevok bîn navandin. Bi gotinek din, ew herdu jî serhevok in çimkî dikarin bi xweserî peyda bibin û pêwîstiya wan bi hebûna hevdu nîn e. Lê hevokên mîna "Dema ku Têlî çû bajar" û "ku Têlî revî" nikarin bi tena serê xwe bê xebitandin, ew "bindest" in loma em ji wan re "binhevok" dibêjin.

Herwiha hevokên ji du/hin serhevokan an jî ji serhevok(ekê/an) û binhevok(ekê/an) pêkhatî jî dikarin mîna hevokên sade elîptîk bin. Di hevoka hevedudanî (10) de ji hevoka pêştir lêkera "e" hatiye rakirin. "Bêkêmasî" ew wiha ye: *Zoro şervan e û Emo cerdevan e.*

Ji bo ku em bikarin dest bi mijara xwe ya serekî bikin, bêjeyek din jî ji me re pêwîst e: **komhevok**. Mîna navê xwe, komhevok ji du yan jî zêdetir hevokan pêk tên ku bi hev re bi niqteyê bi dawî tên. Ji her 11 hevokên me yên mînak ên jorîn hevokên (8-11) komhevok in. Di hevoka (8) de sînorê hevokan bi bînokê (,) tê danîn lê sînordanîna navbera hevokan bi bînokê, nîvniqteyê (;) yan jî duniqteyê (:): ne tenak awa ye ku hevok bîn ji hev veqetandin. Di komhevoka (9) de bi peyvika "ku" hevok ji hev tên qetandin. Bi rastî ji berî vê "ku"yê, li pey peyva "dît" bînokek jî dikarîbû bihata danîn. Ji xwe bi hin zimanan (mînak: elmanî li berî "dass=ku", swêdî li berî "att=ku", finî li berî "että=ku") danîna bînokê di vê rewşê de zerûrî ye. Li aliyê din, di îngilîzî de hema ticaran bînok nakeve pêş "that=ku". Di kurdî de di komhevoka me (9) de pêwîstiyek berbiçav qet bi bînokê nîn e lê ev nayê wê wateyê ku di kurdî de bînok ticaran nakeve pêşiya peyvika "ku" yan jî li berî wê bînok qet ne pêwîst e. Eger binhevok ketibe nav serhevokê, ji bo zelalkirina sînorên hevokan û pê re asankirina xwendinê, bikaranîna bînokê erkeke bingehîn heye: *Ez, ku dereng hatim, negiham şîvê*. Di vê komhevokê de serhevok "Ez negiham şîvê." ye çimkî ew bi xwe raman an ponijek bêkêmasî radigihîne. Ew dikare bê van beşên din ên komhevokê jî bê gotin an nivîsîn. "Ku dereng hatim" dîsan nikare bi tena serê xwe bê gotin loma ew binhevok e û girêdayî serhevoka diyarkirî ye. Lê pirsgirêk ew e ku serhevok ji hev pelate bûye ango hemû beşên wê bi rasteqînî ne li pey hev in. (Em ê derengtir bibînin ku ev diyardeya pelatebûna serhevokê di kurdî de gelekî gelemper e, ji gelek zimanên din zêdetir çimkî di kurdî de bi gelemperî lêker dikeve dawiya hemû hevokê/komhevokê û, eger nekeviyê jî, peyvên li pey wê pê ve girêdayî bi xwe re dikişîne dawiya hevokê/komhevokê.) Ji bo ku em bikarin bê dîsanvegerîna li nivîsê û sergêjiyên din bi lezgînî di xwendina xwe bigihin, "bendkirina" binhevoka ketî nav serhevokê pêwîst e.

Bêguman heman komhevok dikare wiha jî bê gotin: 1) "*Ez negiham şîvê çimkî dereng hatim.*" yan jî 2) "*Çimkî ez dereng hatim, negiham şîvê.*" Lê divê bê zanîn ku aspekt, dalepîn (konsentrebûn) û giranîdan di mînaka me ya pêşîn de bi temamî ne mîna van herdu mînakan e. Di ya pêşîn de girîngî bi encam ("negiham şîvê") tê dan; sedem ("dereng hatim") tenê "bi rê ve" tê gotin û girîngiyek zêde jê re nayê dan. Lê di herdu mînakên paştir de bikaranîna peyva "çimkî" ango "ji ber ku" balê dikişîne ser derenghatinê. Lê madem di herdu komhevokan de pelatebûn û tevlihevbûna hevokan nîn e, em çima di mînaka pêşîn de bînokê bi kar naînin lê di ya duyem de me bînokek xistiye

navbera herdu hevokan? Di komhevoka yekem de du hevok hene: "Ez negiham şîvê" û "Dereng hatim". Ew herdu bi hokera sedemî "çimkî" ji hev hatine qetandin an jî - rasttir e ku em bibêjin - bi hev ve hatine girêdan. Peyva "çimkî" sînorê navbera wan zelal dike û pêwîstî bi bînokê nîn e. (Lê ne çewt e jî ku eger bînok ji berî peyva "çimkî" bê danîn.) Eger komhevok bi serhevokê dest pê bike û bi binhevokê bi dawî bê û herwiha pelateyî jî di nav hevokan de nebe, di kurdî de pirranî caran pêwîstiya diyarkirina sînorên nav hevokên di komhevokê de bi bînokê nîn e. Lê zêdekirina bînokê jî ne çewtî ye:

- 1) *Ez ê jê re bibêjim(,) eger min dît.*
- 2) *Tu neçe(,) madem birîndar î.*
- 3) *Ew nizane(,) ka tu kî yî.*

Di mînakên me de peyvên "eger", "madem" û "ka" hevokgirêder in. Herwiha bi wan tê zanîn ka li kû serhevok bi dawî tê û binhevok ji kû dest pê dike. Ji aliyê ortografî de ev peyvik dikevin nav sînorê hevoka li pey wan hatî ango binhevokê. Tevî ku veqetandina serhevokan û binhevokan bi bînokan ne çewt e jî, ez bi xwe di rewşa her sê mînakên me yê jorîn de guncavtir dibînim ku bînok neyê bikaranîn baştir çimkî a) wê li vir ti erk nîn e, b) danîna wê hevokê hinekî dirêjtir dike, zêdetir cî pêwîst e û herwiha c) çimkî zêde ye, hem nivîser diwestîne û hem jî serê xwendevan diêşîne. Lê dîsan jî me bersiv neda ka çima me di komhevoka duyem de ew danî: Di komhevoka yekem de pêşî serhevok û paşî binhevok hebû lê di komhevoka duyem de binhevok li destpêkê ye. Peyva "çimkî" tê de ne hevokgirêder e çimkî ew ne di navbera sînorê serhevok û binhevokê lê li destpêka hemû komhevokê ye. Dema ku binhevok li pêşiya serhevokê be, hertim divê li ciyê dawîlêhatina binhevokê û destpêkirina serhevokê bînok bê danîn:

- 1) *Eger min dît, ez ê jê re bibêjim .*
- 2) *Madem tu birîndar î, neçe.*
- 3) *Dema ku em bibêjin, ew dê bitirsin.*

Ez bawer dikim ku tu jî dikarî vê yekê bipejirîn ku di vê rewşê de pêwîstiya me bi danîna bînokê heye. Lê pirsgirêka hê mezintir ew e mirov çawa bizane kengî binhevokek bi dawî tê û serhevok dest pê dike. Eger hinekî li van her sê komhevokên jêrîn bê nerîn, dê bi asanî bê dîtî ku di her sêyan de binhevok bi lêkerê (dît, î, bibêjin) bi dawî tên. Ev yek regez û şîretek baş e ku li bîra mirov be lê hertim wiha jî nabe:

- 1) *Gava ku tu bikarî biçî, ez ê bi te re bêm.*
- 2) *Ku em gihandin malê, em ê zû têr bixwin.*

Di komhevoka yekem de peyva "bikarî" jî lêker e lê bînok nakeve pêşî wê çimkî ew lêkera alîkar e û lêkera serekî (biçî) li pey wê tê û bînokê bi xwe ve digire. Lê ne pêwîst e ku lêkera serekî rasterast li pey a alîkar bê: "Gava ku tu bikarî spêdeyê hê zû biçî, ..."

Dema bersiva pirsê "kû" tê dan, carinan hin lêker nakevin dawiya hevoka xwe lê bersiva vê "kû"yê li pey wan lêkeran tê:

- Tu çûyî kû?*
- Ez çûm Kurdistanê.*
- Te çi kir?*
- Ku ez giham Kurdistanê, gelek hevalên min hatin nik min.*

Di vê komhevokê de "giham" û "Kurdistanê" bi hev ve girêdayî ne loma veqetandina bi bînokê nabe. Divê li vir bînok bikeve dawiya peyva "Kurdistanê".

Ta vir em bi zelalkirina komtêgih (termînolojîyê) û ciyê bînokê di komhevokên sade de ve mijûl bûne. Ji vir şûnde em ê di vê nivîsê de bala xwe bidin hin (kom)hevokan, ên ku ji nivîsên bi kurdî hatine hilkolandin, û bi ferisandin, rave- û şrovekirina wan li gelek xalên bingehîn û balkêşîn binerin. Hemû (kom)hevokên mînak ji weşanên kurdî ne. Min bi xwe yek jî ji wan ji aliyê xwe de nenivîsiye daku pê polemîkê bikim û serê we biêşînim. Ev (kom)hevokên bi vî awayî di zimanê me yê nivîskî û devkî de gelekî mişe û zaf in û balkêşiya me jî lêkolîna wan e. Mîna ku hat gotin, hemû mînak ji tekstên kurdî hatine stendin lê ji bo ku nivîs ji qesta dirêj nebe, min çavkaniyên wan nedane. Li vir dixwazim, ji her nivîskarê/î, ya/yê ku min bi bêdiliya wî/wê mînakin ji nivîsên wê/wî derxistibin, hêviya lêborînê dikim.

Hin nîşandekên di vê nivîsarê de xebitandî:

Nîşandek	Wate
★	Mînakek nû
*	Mînaka çewt (dikare bê gotin an jî tê gotin lê ne durist e)
#	Ne hemwate (ev hevok/komhevok heman wateyê / eynî manayê nadin)
>	Ji tiştêkî dibe tiştêk (din)
/	an (jî), yan (jî)
=	Tiştêk e
...	Beşek ji nivîsê nenivîsî hatiye hiştin
[...]	Nivîs an jî nîşandek di nivîsa orîjînal de nîn e; min ew lê zêde kirine û zêdekirina xwe xistiye nav van kevanokên çargoşî

VEQETANDINA DU HEVOKAN JI HEV

★ *Kerîmê, ku bêkar bû ji xwe re di ber avê re, digeriya...*

★ *li ser wan rojên, ku careke din venagerin, teviya şevê şorê bikin.*

Tevî ku her yek ji herdu komhevokên jorîn mîna sê hevokan bixwiye jî, di rastiyê de her yek ji wan du hevok in. Em lê binerin ka çima wiha ye: Komhevoka pêştir bi "Kerîmê" dest pê dike û li pey navê wî bînokek hatiye danîn lê em dizanin ku "Kerîmê" nikare bi tena serê xwe hevok be. Em dikarin wê bînoka heyî rabikin û "Kerîmê ku bê kar bû" wek hevokekê bihesîbînin. Lê ev yek jî nabe çimkî tiştêk ji vê hevokê kêm e, ne bes e ku em bibêjin "Kerîmê ku bê kar bû" û hew. Guhdar û peyamgira/ê vê mesajê dê sedî sed li benda me be ku em vê yekê bidomînin. Wek serhevok tenê ew hevok dikarin bîn pejirandin ên ku dikarin bi tena serê xwe bîn xebitandin. Wek mînak: "Kerîm diçe." Erê guhdar yan jî bihîstyar dikare ji me bipirse ka Kerîm dê kû de, çima yan jî kengî biçe lê dîsan jî "Kerîm diçe" dikare bi tena serê xwe bê xebitandin û ti kêmasiyên rêzimanî û hevoknasî jî tê de nîn in. Lê heman tişt nikare ji bo "Kerîmê ku bê kar bû" bê gotin çimkî ew hemû şert û mercên ji aliyê hevoknasî (sîntaksî) û watenasî (semantîkî) de bi cî naîne. Pirsgirêk di wê yekê de ye ku bînok di ciyê xwe yê rast de nehatiye bikaranîn loma xwendevan nikare bizane ka li kû hevokek bi

dawî tê û ya din ji kû dest pê dike. Mebesta hevokê ew e ku: 1) "*Kerîm digeriya*"
2) "*Kerîm bêkar bû*"
3) "*Kerîm ji xwe re di ber avê re digeriya*"

Niha em dikarin komhevokekê ji van premîsan ava bikin ku hevok ji hev bîn veqetandin. Lê ji berî wê yekê divê em bînoka din jî - ku ew jî li ciyek ne durist hatiye danîn - rabikin. Nabe ku "di ber avê re" û "digeriya" ji hev bîn veqetandin çimkî hem "digeriya" bersiva "Di ber avê re çi dikir?" e û hem jî "di ber avê re" bersiva "li kû digeriya" ye. Ango herdu beş girêdayî hev in û veqetandina wan ne tenê ne pêwîst e lê herwiha şaş e jî. Hevoka mînak dikare bi vî şêweyên jêrîn be:

Kerîm, ê ku bêkar bû, ji xwe re di ber avê re digeriya. yan jî
Kerîm, ku bêkar bû, ji xwe re di ber avê re digeriya. (1)

Bi vî awayî em digihin mijarekê ya ku ez hertim li ser tîm rexnekirin. Ji min tê pirsîn û li min gazin tîm kirin ka çima ez "a/ya/ê/yê/ên/yên" xwe bi peyva pêştir ve nazeliqînin. Mînak: *Kerîmê ku...*, *Sêva ku...*, *xaniyê ku...*, *pencereya ku...*, *malên ku...*, *xaniyên ku...* û hwd. Lê ji bo ku serhevok ("Kerîm, ..., ji xwe re di ber avê re digeriya") û binhevok ("..., ê ku bêkar bû, ..." yan jî "..., ku bêkar bû, ...") bikarin ji hev bîn veqetandin û ferisandin, em nikarin wisan bikin. "Kerîmê ku bêkar bû" ne serhevok û ne jî binhevok e. Lê em dikarin biramin ku ji bo hînkirina armanca me pêwîstî bi dabaşkirina ji bêtariya Kerîm tine ye. Hingê em dikarin wê binhevokê ji nivîs/axiva xwe derbixînin û wiha bes e: "Kerîm ji xwe re di ber avê de digeriya." Lê eger me got "Kerîmê ji xwe re di ber avê re digeriya" yan jî "Kerîmê ku ji xwe re di ber avê re digeriya", guhê guhdar dê li me bimîne û bendewar be ku em axivîna xwe bidomînin çimkî me hevoka xwe nivcoyî hiştiye. Bi vî awayî averû dibe ku "ê ku" ji binhevokê ye û nabe ku "ê" bi peyva "Kerîm" ve bê zeliqandin.

Di komhevoka "*li ser wan rojên, ku careke din venagerin, teviya şevê şorê bikin*" peyvên di navbera herdu bînokan de binhevokê pêk tînin û yê jî berî bînoka pêşîn û piştî ya paşîn jî serhevokê pêk tînin. Serhevok tê wê wateyê ku hem tiştê serekî di wê de tê diyarkirin û hem jî ew dikare/divê serbixwe be anga bikare bê hebûna binhevokê jî bê xebitandin. Lê em bi asanî dikarin bibînin ku "*li ser wan rojên ... teviya şevê şorê bikin*" ne hevokê bêtariya ye anga merc û krîterên serhevokan bi cî naîne. Gelo çima? Pirsgirêk di wê yekê de ye ku pirtika "ên" bi peyva "roj" ve hatiye zeliqandin û li pêşiya bînoka pêşîn - anga di nav sînore serhevokê de - hatiye danîn. Ji bo ku serhevok ne bêtariya ye, mixabin em nikarin di vî rewşê de binhevokê ("ku careke din venagerin") li derveyî nivîsa/axiva xwe bihêlin. Pêwîstî bi veavakirina komhevoka me heye:

-Li ser wan rojan, ên ku careke din venagerin, teviya şevê şorê bikin.
yan jî

-Li ser wan rojan, ku careke din venagerin, teviya şevê şorê bikin.

Êdî ti astengî di rakirin û telifandina binhevokê de li ber me namînin:
-Li ser wan rojan teviya şevê şorê bikin.

★ *Li bazarê her tiştêkî, dilê mirovan bixwaze tê dîtin*

Di vî mînakê de nivîser dixwaze bibêje: *Li bazarê her tiştêkî tê dîtin*. Herwiha ew dixwaze lê zêde bike: *Tiştên li gor dilê mirovan hene*. Lê bînok li ciyek wisan hatiye danîn ku ne peyvên pêş û ne jî yê paş hevokê sererast pêk tînin. "Li bazarê her tiştêkî" û "dilê mirovan bixwaze tê dîtin" nikarin serbixwe bîn xebitandin û di wan de famkirinek jî berpê nabe. Em dikarin hevoka xwe bi vî awayê jêrîn ji nû ava bikin daku sînore navbera serhevok û binhevokan zelal bibe û xwendevan li ciyê

çewt neyê rawestandin çimkî divê herikîn û rawestîna di xwendinê de bi plan bê eyarandin daku ji xwendevan re xwendin asan û mijar jî balkêş be.

-Li bazarê her tişteke, ê ku dilê mirov bixwaze, tê dîtin.

Bi vî awayî binhevok, ku di vê rewşê dikeve navbera serhevoka pelatebûyî, bi du bînokan hatiye berbendkirin. Herwiha ew niha dikare bi asanî bê rakirin jî ango serhevok dikare bes be: *Li bazarê her tişteke tê dîtin.* Lê ji mînaka me ya "orjînal" ne gengaz e ku me ev binhevoka zêde li derveyî komhevokê bihiştta.

★ *Piştî, ku çayê jî vexwarin, destûra çûyîne ji xudiyê malê xwastin.*

Pirsgirêka vê hevokê jî bi giranî mîna ya hevoka pêştir e. Bînok ne li ciyên pêwîst hatine danîn û veqetandina serhevok û binhevok ne zelal e. Eger qaşo "ku çayê jî vexwarin" binhevok be, serhevok wiha dimîne: *Piştî... destûra çûyîne ji xudiyê malê xwastin.*(!!!) Dibe ku ev "serhevok" wek binhevokekê bê hesabandin. Mînak:

-Piştî (ku) destûra çûyîne ji xudiyê malê xwastin, bi rê ketin û çûn.

Lê nivîser tişteke wiha nake. Mebesta wî ne birêketin û çûn lê xatirxwestin e. Lê di kurdî de "piştî ku" daçekek biwêjî ye, eger ew li pey hev bîn, carinan "ku" dikare bikeve û neyê gotin an nivîsîn lê eger hat bikaranîn, divê ew ji "piştî" neyê veqetandin. Di rastiyê de nivîser dixwest wiha bibêje: 1) *Çay vexwar.* 2) *destûra çûnê ji xwediyê malê xwest.* Lê bêguman xwestiye ku bi daçekek biwêjî ya demkî ("piştî ku") ji me re pevgirêdana demê jî bixwiyîne. Loma diviyabû wiha bigota:

-Piştî ku çayê jî vexwarin, destûra çûyîne ji xudiyê malê xwastin. (Ango bînoka yekem nîn e.)

Lê ji xwe eger bixwaze ku girîngiyek mezin nede çayvexwarina lehengên çîroka xwe û bi tenê "di ber re" basa çayvexwarina wan bike, hingê du rê li ber hene:

1) *Paşî, ku çayê jî vexwarin, destûra çûyîne ji xudiyê malê xwastin.*

Di vir de "piştî" bi "paşî" guheriye. Bînok dikare di navbera "paşî" û "ku" de bê danîn çimkî "Paşî destûra çûyîne ji xudiyê malê xwastin." dikare wek hevokek serbixwe bê xebitandin lê "Piştî destûra çûyîne ji xudiyê malê xwastin." nikare heman erkê bi cî bîne.

2) *Piştî çayvexwarinê (vexwarina çayê) destûra çûyîne ji xudiyê malê xwastin.*

Li vir hem "ku" bi "piştî" re nîn e û hem jî "çayê (jî) vexwarin" bûye "çayvexwarin" ango ji lêkeriyê (verb) bûye navdêr (substantîv). Êdî pêwîstî bi bînokan nemaye çimkî hemû komhevoka me bûye serhevokek. (2)

★ *Kevokê, herdu destên xwe di ser serê Jîr re birine.*

Di hevokê de herdu dest ên Kevokê ne û dîsan jî subjekt her Kevok e ango Kevokê destê xwe di ser serê Jîr re birine û bi her awayên din jî Kevok vê hevokê bi rê ve dibe ango ti sedem tine ye ku Kevok bi bînokê (,) ji beşên din ên hevokê bê veqetandin. Lê veqetandina navekî yan peyvek din di destpêka hevokê de bînokê rolek din dilîze. Em ji heman paragrafa heman romanê mînakekê bidin: *"Jîr, oxira te ya xêrê be..."* Di vir de lêvandina navê "Jîr" ji bo bêkêmasîbûna hevoka dûretir ne zerûrî ye. Tevî ku mebesta "te" navê "Jîr" be jî, gotina "Jîr" di hevokê de ne subjekt e. Em ji bo

zelal û averûkirinek baştir mînakek din bidin: "Elî, Temer çi dike?" Bi vî awayî diyar dibe ku ne Elî lê Temer di hevokê de subjekt e, karê tê kirin an jî nekirî tê hiştin, ji aliyê Elî de tê kirin an jî nekirî dimîne. Elî "tenê" ew kes e ku em bangî dikin, fermanekê didinê yan jî hêviyekê jê dikin. Bêguman dikare bê pirsîn ka em çima di vê mînaka xwe de bînokê bi kar tînin. Ji bo wê du sedem hene. Yek jê ew e ku bînok nîşana bînedanê ye. Ango dema em mînaka xwe ya jorîn dibêjin, em pêşî dibêjin "Elî", hinekî bêhna xwe didin û dû re axivîna xwe didomînin: "Temer çi dike?".

Lê di vê rewşê de sedema hê jî girîngtir ew e ku navê ne girêdayî verbê (lêkerê) bi saya bînokê jê tê veqetandin daku şaşî di têgihîne de çênebin. Mînak: "Elî jajî xwar." û "Elî, jajî xwar." ne bi heman wateyê ne. Di hevoka pêştir ("Elî jajî xwar") de em dizanin ku Elî subjekt e ango kesê jajîxwer Elî ye. Lê di hevoka paştir ("Elî, jajî xwar.") de Elî ne subjekt e; tenê xwarina jajî ji wî re tê ragihandin. Heman hevok dikarîbû wiha bûya: "Elî, Temer jajî xwar." Lê ji ber parastina demê û enerjîyê û herwiha ji ber eşkereyiya Temer di wê tevgirêdan û kontekstê de lêvandina navê wî pêwîst nehatiye dîtin. Herwiha danîna bînokê di navbera "Elî" û "Temer" de rêya şaştegihînek din jî digire û nahêle ku ew şaşî bibe: Eger me bigota: "Elî Temer jajî dixwe." Bi asanî kesekî dê wisan fam bikira ku "Elî Temer" navê kesekî ye; "Temer" paşnavê yan jî navê bavê "Elî" ye.

★ *Kevok, dîsan, bi kelgirî, bi nihirîn, dibêje.*

Dibe ku gazin bînin kirin ku çima di vê kurtesalixê de ew qas bînok hatine danîn. Lê bi baweriya min ev kurtenivîs gelekî bi hestyarî hatiye nivîsîn. Lê em hinekî lê binerin ka eger em hin bînokan ji vê hevokê rabikin, wateya wê dê çi qas biguhere:

-*Kevok dîsan bi kelgirî û (bi) nihirîn dibêje.* (Tê wê wateyê ku her carê, ku Kevok tişteki dibêje, ew bi bi kelgirî û nihirîn dibêje.)

-*Kevok, dîsan bi kelgirî û bi nihirîn, dibêje.* (Li vir ne tenê gotina Kevokê lê hemû hebûna wê dîsan bi kelgirî û bi nihirîn e.)

-*Kevok dîsan, bi kelgirî û nihirîn, dibêje.* (Li vir Kevok dîsan dibêje lê îcar bi kelgirî û bi nihirîn lê nayê wê wateyê ku her cara Kevok tişteki bibêje, ew bi kelgirî bi nihirîn dibêje.)

Bêguman hevokên bi vî awayî ne gelek zaf û mişe ne û ta wisan bin jî, dîsan eger xwendevana/ê romana me bi kîjan şeweyê jorîn fam kiribe jî, ew ê dîsan jî di têgihîna mijarê de şaş nebe û serê wê/wî jî, bawer nakim, pê ve gêj bibe. Lê eger mirov bikaranîna nîşandekên nivîsê bizane û erk û rola wan tê bigihe, hem dikare gelekî zêdetir zewqê ji xwendina xwe bistîne û hem jî nivîsên xwe zelaltir dabirijîna çimkî hem xwendin û hem jî nivîsîn hunera hestyariyek tenik dixwazin. Dibe ku hin kesan ev hestyarî ji xwezaya xwe hebe lê herî baş ew dikare bi xwendin û nivîsînê û baldana li ser herduyan bê bişkivandin û kemilandin.

★ *Şansa wê ya ku bikaribe bibe hêzeke bitesîr, heye.*

Ez bi xwe ew qas zêde pêrgî komhevokên wiha hemû li pey hev nivîsandî lê peyva dawîn bi bînokê jê veqetandî hatime ku naxwazim zêde basa wê bikim. Lê ya girîng ew e ku ne beşa li pêş û ne jî ya li paş bînokê dikare serbixwe bê bikaranîn. "Şansa wê ya ku bikare bibe hêzeke bitesîr", eger bi tena serê bê gotin an nivîsîn, dê xwendevan an guhdar hilbiceniqîne lê mereqdar bihêle çimkî tenê bi vê "hevokê" tişteki piştrastî nayê gotin. Pirsgirêk ew e ku bînokek kême yan jî ya heyî ne li ciyê durist e. Mebesta nivîser (3) ev e:

1) *Şansa wê heye.* 2) *Ew bikaribe bibe hêzeke bitesîr.* Em dikarin ji bo veqetandina hevokan ji hev du alternatîvan pêşniyaz bikin:

- 1) *Wê şans heye ku bikaribe bibe hêzeke bitesîr.*
- 2) *Şansa wê, ya ku bikaribe bibe hêzeke bitesîr, heye.*

(4)

★ *Ew kesên ku ew karên pê re radibin, divê ji riza dilê xwe bikin.*

Di vê komhevokê de nivîser dixwaze van tiştan pêşkêşî me bike:

1) *Ew kes... divê ji riza dilê xwe [tiştêkî] bikin.* 2) *Ew kes bi hin karan rabûne.* 3) *Divê ew wan karan bikin.* Serhevok dikare wiha be:

-*Ew kes divê wan karan ji riza dilê xwe bikin.*

Ev serhevok e lê madem nivîser xwestiye salix bide ka bi "wan karan" mebest çî ye, em dikarin binhevokek salixdanî jî lê zêde bikin:

-*Ew kes divê wan karan, ên ku pê radibin, ji riza dilê xwe bikin.*

Dixwazim herwiha balê bikişînim ser wê yekê jî ku di mînaka orîjînal de "ew karên" çewt e çimkî "ew karên pê radibin" tê wê wateyê ku kar bi tiştêkî radibin lê mebest di nivîsê de ew e ku hin kes bi hin karan radibin. Lê li vir kar ne subjekt (kirde) lê objekt (bireser) e. Van herdu mînakên jêrîn bipayîne:

-Kar objekt: *Em wan karan, ên ku giran in, dikin.*

-Kar subjekt: *Ew kar, ên ku em dikin, giran in.*

Şeweyek gotinê lê çend wate

★ *Nan û mastê xweş dixwim.* Ev hevok ne yekwateyî ye çimkî ew dikare bi gelek awayan bê ravekirin:

1) *nanê xweş û mastê xweş*

2) *mastê xweş û nan* (ku nayê gotin ka nan xweş e yan na)

Ji bo ku mirov bi tenê bibêje ku mast xweş e lê basa xweşbûna nan neke, awayê duyem dikare bê bikaranîn lê eger em bixwazin bibêjin ku ne mast bi tenê lê hem mast û hem jî nan xweş in, dikare wiha be: *nanê û mastê xweş*

★ *Hevala Jiyanê dît # Heval Jiyanê dît # *Hevala Jiyan dît*

-*Kek Azad li cem me bû # Kekê Azad li cem me bû.*

"Heval Jiyanê dît" tê wê wateyê ku "Jiyanê dît" û ji ber ku Jiyan hevala peyiver(ê) ye, ev kes dibêje "heval Jiyan". Lê "Hevala Jiyanê got" nayê wê wateyê ku Jiyanê bi xwe got. Kesekê, ya ku hevala

Jiyanê ye, tişteq got. Di vê hevokê de karê Jiyanê bi gotinê nîn e lê mixabin ev hevok carinan bi mebesta "Jiyanê dît" jî tê bikaranîn. "Hevala Jiyan dît" jî bi mebesta "Heval Jiyanê dît" gelekî tê xebitandin lê ew ne li gor şêweya tewîna kurmancî ye. Ji ber ku peyva "hevala" dikeve pêşiya peyva "Jiyan", pêwîst e ku "Jiyan" bitewe û bibe "Jiyanê". Bêguman kesek dikare îddîa bike ku "hevala Jiyan" divê bi wateya "Jiyana hevala bêjer" û "hevala Jiyanê" bi mebesta "hevalek ji hevalên Jiyanê" bê xebitandin. Dibe ku alîgirên vê yekê hebin lê jixwe divê peyva "Jiyan" ji ber peyva "dît" a li pey xwe jî bitewe: "Jiyan dibîne." > "Jiyanê dît." Bi vî awayî, eger em "hevala Jiyan" durist bipejirînin jî, peyva "Jiyan" dê dîsan tîpek "ê" ya paşgirtikî bi xwe ve bizeliqîne û encam dê dîsan ev be: "Hevala Jiyanê dît." Lê nabe ku ev hevok bi du wateyan bê pejirandin: 1) Jiyanê bi xwe dît û 2) hevala Jiyanê - em bibêjin Viyanê - dît!

Encam: "Heval Jiyanê dît." tê wê wateyê ku Jiyanê bi xwe tişteq dît. "Hevala Jiyanê dît." = Viyana hevala Jiyanê tişteq dît.

-*Hevala Jiyan dît (devkî) = Hevalan Jiyan dît.*

Pirsgirêka "Kek Azad li cem me bû." û "Kekê Azad li cem me bû." jî bi heman awayî ye. Di hevoka pêştir de Azad bi xwe li cem me bû û ji ber ku ew kesek ji bêjer mezintir e yan jî bi awayek din bêjer giramiyê dide Azad loma jê re "Kek Azad" dibêje. Lê "Kekê Azad li cem me bû." tê wê wateyê ku ne Azad bi xwe lê birayê wî yê mezin - em bibêjin Rizgar - li cem bêjer bû.

Bêguman li vir hin kes dê xwe nerazî bikin û bibêjin ku çima "kekê Azadî/Azadi/Azêd" nayê gotin. Rast e ku di gelek devokan de ev yek bi wî awayî tê gotin lê ez di gelek nivîsên xwe de li ser wê wekê rawestîme ku ew şêwe jî problemên heyî bi temamî çareser nake. Dibe ku kesek bi zorê "Azad" bike "Azêd" lê nikare "Miho/Mîrzo/Dilbixwîn/gund/gundor/hwd." bi vî awayî biguhere. Tevî ku hin ji navdêrên zayendnêr bi vî awayî ditewin jî, hin ji wan sergêjiyê peyda dikin: aş > êş; şer > şêr, mar > mêr û bi sedan ên din.

Pirraniya paşnavên kokkurdî bi tîpa "î" bi dawî tên. Azadî dikare paşnavê kesekî be loma eger du hevalên me hebin û pêşnavê yekî Azad û paşnavê yê din jî Azadî be, hingê em nikarin bizanin ka bi "kekê Azadî" mebest ji çi ye. Ev yek tenê di qada teoriyê de jî namîne: em nikarin bizanin ka bi "kek Barzanî" mebest bi kesek "Barzan" an jî kesek paşnavê wî "Barzanî" ye.

★ "*dayik û bavên wî*" yan "*dê û bavên wî*". Ev biwêj gelek caran di yek ji van şiklan de ketiye ber çavên min. Pirsgirêk ew e ku dayik û bav bi hev re dibin pirrhejmar lê ji bo kesekî tenê dayikek û tenê bavek gengaz e ku hebe. Ji mînaka me ne diyar e ka "dayik" yekhejmar an jî pirrhejmar e lê peyva "bav" paşgirtika "ên" ya pirrhejmariyê bi xwe ve girtiye ango bi çav/guh wer dixwiye ku bav ji yekî zêdetir in! Bêguman ew kes, ên ku bi awezmendî ziman bi kar tînin, dizanin ku ev yek nikare bi wateya pirrhejmariya "bav" bê hesabandin û ji xwe jî nikare wisan be. Lê ji bo bikaranîna sererast a li gor rêzimanê, divê bê gotin: "*dayika wî û bavê wî*". Ev yek dikare wek dirêjkirin û asêkirina ziman bi hin xwendevanan bixwiye lê em mînaka xwe bi awayek din bidin:

- *dayika wan û bavê wan # dayikên wan û bavên wan.*

Ji van herdu mînakan a pêştir tê wê wateyê ku kesên dabaş jê dibe ji yekî zêdetir in lê dayika wan û bavê wan her yek in, bi gotinek din, kesên bas jê dibe xwişk û birayên hev in loma dayika wan û bavê wan ji wan re hevbeş in. Ji aliyê rêzimanî de "dayik û bavên wan" durist an jî çewt be, dikare li ser bê gotûbêjkirin lê jiyan û pratîk ji bend û regezan girîngtir in û çimkî "*dayik û bavên wan*" bi mebesta "*dayika wan û bavê wan*" an jî "*dayikên wan û bavên wan*" e, baştir e ku "dayik û bavên wan" neyê bikaranîn. Li ser dayikê û bav dikare wiha jî bê gotin: "*dayikên wan û bavê wan*" yan jî "*dayika wan û bavên wan*" di vê rewşê kesên bas jê tê kirin nîvbira û/yan nîvxwişk in ango bavê wan an jî dayika wan hevbeş e lê dayika wan an bavê wan na. Dibe ku bavê wan du/çend caran zewicîbe yan jî du/çend jin ji xwe re anîbin an jî dayika wan ji carekê zêdetir zewicîbe yan wek din zarokên wê ji du yan zêdetir mêran bin. Ev dewlemendiya ziman jî nikare bi biwêja "dayik û bavên wan" bê salixdan.

★ "*Serokatiya Fransayê û Elmanyayê nîqaş kirin*"

Mînaka me diyar dike ku ji aliyê Fransayê de yên beşdarî nîqaşê serokatiya wê ye ango ne ti kesek an jî dezgeh, rêxistin an partiyek e. Lê heman tişt rasterast ji Elmanyayê nayê gotin ango bi bêgumanî em nikarin bizanin ka beşdarên Elmanyayê yên van nîqaşan kî bûn. Eger ev hevok di demgiha xwe ya nihoyî (presens) de bûya, dê guman kêmtir bûya çimkî "serokatiya Fransayê û Elmanyayê nîqaşan dikin" dikare di vê rewşê de tenê wek "serokatiya Fransayê û serokatiya Elmanyayê nîqaşan dikin." bê hesibandin çimkî wek din peyva "Elmanya" nikare di vê rewşê de paşgirtika "YÊ" bi xwe ve bide zeliqandin. Ango * "Elmanyayê nîqaş dike." ne li gor rêzimana kurmancî ye (ji bilî ku eger ew bi mebesta "Elmanyayê dide nîqaşandin." be). Ev "yê" bi sedema wê yekê ku Elmanya xwedîtîyê li tiştêkî dike bi wê ve hatiye zeliqandin. Lê di demgiha raborî de "Elmanyayê nîqaş kirin." bi her awayî li gor prensîpên giştî yên kurmancî ye. Ji ber vê yekê "serokatiya Fransayê û Elmanyayê nîqaş kirin." dikare wisan bê famkirin ku serokatiya Fransayê û (hemû) Elmanyayê nîqaş kirin. Ji bo ku em rê nedin şaştêgihanan, du rê li ber me hene:

1) Divê em peyva "serokatiya" bixin pêşîya her yekê ji wan ango "Serokatiya Fransayê û serokatiya Elmanyayê nîqaş kirin."

2) Yan jî awayê kurtkirî: "Serokatiya Fransayê û ya Elmanyayê nîqaş kirin."

Hêjayî gotinê ye ku ev kurtkirin herdem ne gengaz e yan jî baştir e ku neyê xebitandin. Mînak: "Pirsgirêka vê hevokê jî bi giranî mîna pirsgirêka hevoka pêştir e." divê çawa bê kurtandin? Li ber me sê alternatîv hene: kurtandina a) "pirsgrêka", b) "hevoka" yan jî c) ya herduyan

A) Pirsgirêka vê hevokê jî bi giranî mîna ya hevoka pêştir e.

B) Pirsgirêka vê hevokê jî bi giranî mîna pirsgirêka ya pêştir e.

C) Pirsgirêka vê hevokê jî bi giranî mîna ya ya pêştir e.

Ji bo ku ji sedî sed bê piştrastkirin ku xwendevan bi ti awayî şaş tê negihe, divê ti ji van hersê kurtiyan neyên kirin lê di rastiyê dubarekirina pirrcarî ya heman peyvan jî nivîsê diselixîne û giran û balnekêş dike.

★ *Tiştê bûyî eşkere li ber çavan raxist.*

Ji vê mînakê naxwiye ka mebesta nivîser kîjan ji van herdu tiştan e:

1) *Tiştê eşkere bûyî li ber çavan raxist.* Yan jî

2) *Tiştê bûyî bi eşkereyî li ber çavan raxist.*

Ango ne diyar e ka tişt an jî raxistina li ber çavan eşkere yan bi eşkereyî bûye.

★ *Xuya ye A tenê bi rexnekirina şaşîyên B ne mijûl e.*

Dîsan ne averû ye ka mebesta nivîser "xuya ye" jî kîjan van herduyan e:

1) *Wer dixwiye ku A tenê ...* yan jî 2) *Zelal/Eşkere ye ku A*

Herwiha "A tenê bi rexnekirina" jî ne yekwateyî ye. Nayê zanîn ka "A tenê bi rexnekirinê ne mijûl e." tê wê wateyê ku A bi hin karên din jî mijûl e yan jî hin kesên din jî ji bilî A bi vê heman rexnekirinê mijûl in.

★ *Elî mîna birayê xwe ji Osman hez dikir.*

Mebest vê hevokê çi ye:

-*Mîna ku Osman birayê Elî be, Elî jê hez dikir.*

Yan jî -*Mîna ku çi qas birayê Elî ji Osman hez dikir, Elî jî ew qas ji Osman hez dikir.*

★ *Ew hate vir û daye min.*

Dema ku di kurdî de tiştê bikeve pey lêkerê, gelek kes di demgiha presens û împarfekt de tîpa "e" yan jî "ye" li lêkerê zêde dikin:

-*ew hate malê.*

-*wî daye min.*

-*te aniye hundur?*

Lê pirsgirêkek di vî şeweyê nivîsîne de heye; nikare bê zanîn ka "wî daye min" û "te aniye hundur" formên împêrfektî (boriya têdayî) yan jî perfektî (boriya dûdar) ne. Ango forma împêrfektî bi ya perfektî re tevlihev bûye. Lê eger em van "e" û "ye"yên zêde nexebitînin, ev tevlihevî radibe:

Forma împêrfektî	Forma perfektî
Ew hat malê.	Ew hatiye malê.
Wî da min.	Wî daye min.
Te anî hundur.	Te aniye hundur.

★... *lê Xwedê kir, ez bi xwe di wê navê de li dereke din bûm û du kesên bêgunah hatin birîndarkirin.*

Mebest kîjan ji van herduyan e:

1) "Xwedê kir ku ez ne tê de bûm lê (mixabin) du kesên gêgune hatin birîndarkirin?"

an jî

2) "Xwedê kir ku ez ne tê de bûm lê (Xwedê kir ku) du kesên gêgune hatin birîndarkirin?"

★ *Kesê ku dixwazin bibînin, dikarin bibînin.*

Mebesta nivîser bi vê komhevokê ev e:

Ew kes, ên ku dixwazin karê dîtîne bikin, dikarin bibînin.

Lê mixabin wisan hatiye nivîsîn ku zêdetir wateyek wiha dide:

Ew kes, ê ku hin kes dixwazin wî bibînin, dikarin bibînin / dikare bê dîtî.

★*Ev xebat hatin binavkirin.*

Ez hin çar hatime rexnekirin ji ber ku peyva "navandin" bi kar tînim û li gor hin kesan ew pey bi xwe di zimanê kurdî de nîn e. Em binerin ka pirsgirêka "binavkirin" çi ye. Mînaka me dikare du wateyan bide:

1) *Ev xebat hatin bi-nav-kirin ango navlêkirin.*

2) *Ev xebat hatin bin-av-kirin ango xistin bin avê!*

Passîvî û aktîvî di hevokan de

★*Piştî ko Serdar wê rojê hatî girtin, haya wî paşî ji xwe hebû ko yê ava sar bi ser wî de dikin [kî wisan dike --> passîv], ji bo ko haya wî ji xwe hebe û piştî ko ew ji dilgirtinê hişyarbûyî, wan ew yekser xist ber pirsyar û lêdan û eşandinê.*

Di serî de min ev komhevok ji bo wê yekê bijart ku tê de li şûna passîviyê (tebatîyê) zêde aktîvî (lebatî) hatiye xebitandin. Lê em ê li hin pirsgirêkên din jî, yê ku tê de hene, binerin. Ji pevgirêdanê qet naxwiye ka kî "ava sar bi ser wî de dikin". Dabaş ji wan kesan, ên ku vî karî dikin, di komhevokê de nayê kirin. Ji ber vê yekê divê forma passîv bê xebitandin:

-Ava sar bi ser wî de tê kirin.

Di komhevokê de mebesta nivîser a girîng ew e ku bixwiyîne ka çi bi serê Serdar tê lê êdî kî vê yekê dike, ne ew qas girîng e. Di vê rewşê de bikaranîna forma aktîv nabe çimkî, eger ew bê xebitandin, xwendevan rasterast dixwaze bizane ka subjekt (kirde) kî ye lê nivîskar di vê komhevokê de ranagihîne.

-Wan ew yekser xist ber pirsyar û lêdan û eşandinê.

Di vê hevokê de jî heman pirsgirêk heye: divê nivîskar diyar bike ka kê wisan kir an jî forma passîv bi kar bîne. Mînak:

-Ew yekser hat lêpîrsîn, lêdan û eşandin.

Yek ji serêşîya di komhevoka mînak de jî ew e ka mebesta nivîser bi "haya wî paşî ji xwe hebû" bi kê ye. Gelo Serdar an jî kesek din hay ji xwe hebû. Eger tenê ev komhevoka mînak li ber me be, em dikarin wisan tê bigihin ku Serdar hay ji xwe hebû. Lê eger nivîs wiha be:

-Dildar hinekî hatibû tirsandin. Piştî ko Serdar wê rojê hatî girtin, haya wî paşî ji xwe hebû.

Bi baweriya min di vê tevgerêdanê de mirov dikare wisan şîrove bike ku ne Serdar lê Dildar hay ji xwe hebû. Lê li aliyê din, eger kesek bimiçilgîne (îddîa bike) ku ne Dildar lê Serdar hay ji xwe hebû, bi asanî û bi bînakokî teza wê/wî nikare bê pûçkirin.

Lê eger em di vir de Serdar wek kesê haydar bihesibînin jî, dîsan pîrsgirêkek li ber me dimîne:

-haya wî paşî ji xwe hebû ko yê ava sar bi ser wî de dikin.

Eger em niha bipejirînin ku bi "wî" mebest "Serdar" e, dîsan gelo ev ava sar bi ser kê de tê kirin? Em bibêjin:

-Serdar û Dildar hatin girtin. Dildar bihîst ku ava sar bi serê wî de tê kirin. #

-Serdar û Dildar hatin girtin. Dildar bihîst ku ava sar bi serî de tê kirin.

Di mînaka paştir de ("serî") Dildar bi xwe tişteki dibihîze û ava sar jî bi serê wî bi xwe de tê kirin. Peyva "ser" ne ji ber daçeka "bi ... de" lê ji ber forma xwe ya refleksiîv bûye "serî". Ev form ji bo cînavên (pronomînen) sêyem ên yekhejmar û pîrhejmar jî tê xebitandin. Mînak:

-Şivan Perwer hunermend e û tembûra wî hertim di destî de ye. (Ango di destê Şivan bi xwe de ye.)

-Dema ku Jiyan zewicî, gustîlek zêrîn li tiliyê bû. (Li tiliya wê bi xwe bû.)

Lê:

-Serdar bêhal bû. Dildar bihîst ku ava sar bi serê wî de dikin. (Av ne bi serê Dildar lê bi serê Serdar de tê kirin.)

-Evîn hevala Jiyanê ye. Dema ku Jiyan zewicî, gustîlek zêrîn li tiliya wê bû. (Gustîl ne li tiliya Jiyanê lê li tiliya Evînê bû.)

★*Jin û zarokên Kurdan derketibûn, li ber pace û berkazan, wan dît ku çawan Şêx Seîd û 49 pêşewayên Kurd bidarvedikin.*

Li vir jî forma aktîv li şûna ya passîv hatiye xebitandin lê nayê diyarkirin ka kê ew serekên kurdan bi dar ve kirin... Dikarîbû wiha bûya:

-Jin û zarokên kurdan derketibûn ber pace û berkazan û wan didît ka çawa Şêx Seîd û 49 pêşewayên kurd (ji aliyê tirkan ve) hatin bidarvekirin/daliqandin.

Guherandina lêker an binhevokê bi rengdêr

★*Her wiha wî bi çavên serê xwe li Torosan qefleyên mirovan ku li riyan ji ber sermayê qefilîne dîtine.*

Tevî ku di vê komhevokê de ti bînok nehatibin danîn jî, em dikarin wê bibeşînin ser du hevoka:

-Her wiha wî bi çavên serê xwe li Torosan qefleyên mirovan[,] ku li riyan ji ber sermayê qefilîne[,] dîtine.

Bi vî şeweyê jorîn serhevok û binhevok ji hev tîne veqetandin. Lê herwiha em dikarin bi sazkirinek nû binhevokê jî bikin beşek ji serhevokê:

-Her wiha wî bi çavên serê xwe li Torosan qefleyên mirovên li riyan ji ber sermayê qefilî dîtine.

Wiha ji forma "qefilîne" ya lêkera "qefilîn" perfekta partîsîpî (4) hatiye avakirin û ev form êdî mîna rengdêran (adjektîvan) ditewe:

-mezin, mezintir, mezintirîn

-qefilî, qefilîtir, qefilîtirîn

-cemidî, cemidîtir, cemidîtirîn

Ango ev form êdî ne mîna lêkeran lê mîna rengdêran ditewin û binhevokê dikin beşek girêdayî ji serhevokê. Ji bo zelalbûna vê mijarê em hin mînakan bidin:

-Ez çay, a ku sar bûbe, venaxwim. > Ez çaya sarbûyî venaxwim.
-Ev encama wî karî ye ku we kiriye. > Ev encama karê we kirî ye.
-Ew stêr, a ku dibiriqe, dîsan li asman dixwiye. > Ew stêra biriqok dîsan li esman dixwiye.
Ji van hevokên ji komhevokan çêkirî dikarin wek **şunhevok** bèn navandin çimkî ew şûna hin hevokan digirin.

Zayend

★*Ezê bi kurtayî li ser hemû hejmarên Kovara Ronahî bisekinim û wan hejmaran bi xwendevanên ku kovara Ronahîyê nexwendine (ji bo ku kovar li Tirkîyê û Kurdistanê çap û belav nebûye, xwendevanên kurd yê welêt kovarê nexwendine) bidim danasînê.*

Mixabin ku nivîsîna hevokên wiha dirêj û sist ji aliyê min bi xwe de jî tîn nivîsîn. Problem ew e ku xwendevana/ê sade bi asanî bi hevokên wiha dirêj û veçirrandî diwestinin û neçar dimînin ku ji xwendina tekstên wiha birevin. Em dikarin ji vê komhevokê beşên di nav kevanokan (...) de rabikin û wan li pey hemû komhevoka bingehîn binivîsin û bi wî awayî nivîsa xwe hinekî sivik bikin:

"Ezê bi kurtayî li ser hemû hejmarên Kovara Ronahî bisekinim û wan hejmaran bi xwendevanên ku kovara Ronahîyê nexwendine bidim nasînê. (Ji bo ku kovar li Tirkîyê û Kurdistanê çap û belav nebûye, xwendevanên kurd yê welêt kovarê nexwendine)"

Dîsan jî xwendevanên ziring û seqbêr dê bibînin ku ji ber sedemên hevoksaziyê, bê dilxwaziya nivîskar jî, hin agadariyên şaş hatine dan. Nivîskar dibêje: "ezê ... li ser hemû hejmarên ... bisekinim" û didomîne: "bi xwendevanên ku ... nexwendine ..." Eger niha nivîskar îddîa bike ku mebesta wî ne ew yek bûye ku hemû xwendevanên vê nivîsara wî kovara Ronahîyê nexwendiyê, ez ê jê bawer bikim lê bi rastî jî hevoksaziya wî wisan pêşkêş dike ku qaşo ew dixwaze bibêje ku ti xwendevanên wî Ronahî nexwendiyê. Lê ev yek nikare rast be; herî kêmin bi xwe çend hejmarên Ronahîyê dîtine û bawer dikim ku gelek ji xwendevanên vê nivîsê ji min zêdetir jî ji Ronahîyê haydar in. Ê çare? Ji bo ku nivîskar pişrast bibe ku xwendevan sedî sed armanca wî tê bigihin, wî dikaribû wiha binivîsiya: "... bi wan xwendevanan, ên ku kovara Ronahî nexwendine, bidim nasîn." Hin kes dê niha bipirsin ka çima min "kovara Ronahîyê" kir "kovara Ronahî". Rast e ku li gor hêmana rêzimana kurdî, eger navdêrek salixdanî bikeve pêşiya navdêrekê, hingê navdêra paştir - eger zayendmê be - tîpa "Ê" yan jî yê "YÊ" bi dawiya xwe ve dizeliqînin:

- axa Kurdistanê

-pirtûka Rozayê

û hwd.

Lê eger em bi vî awayî li "kovara Ronahî" jî bikin ango wê bikin "kovara Ronahiyê", sergêjîyek hêvînekirî peyda dibe çimkî mîna ku tê zanîn, keçên bi navên "Ronahî" li nav kurdan mişe û zaf in. Ango di vê rewşê de em nizanin ka "kovara Ronahiyê" tê wê wateyê ku "Ronahî" navê kovarekê ye yan jî navê keçikekê ye ku xwedîya wê kovarê ye ya ku em dabaş jê dikin. Li ber me du rê hene ku divê em vê pirsgerêkê çareser bikin:

1) kovara Ronahiyê/Jiyanê/Gulanê/Rewşenê/Hawarê

(Ronahî/Jiyan/Rewşen/Hawar/Gulan navê keçekê ye ku em basa kovarek wê dikin)

2) kovara Ronahî/Jiyan/Rewşen/Hawar/Gulan

(kovarek heye bi navê Ronahî/Gulan/Jiyan/Rewşen/Hawar)

Kovara Kurdistan (kovarek bi navê Kurdistan);

kovara Kurdistanê (kovarek ku ya hemû Kurdistanê be, navê wê çi dibe bila bibe.)

★... çîroka "Quling û Rovî" yê nivîsandîye.

Rast e ku peyva çîrok zayendmê ye û dikare carinan paştirtika "Ê/YÊ" bigire lê li vir gotina "quling û rovî" ne bêje yan biwêjek e ku ji aliyê zayendiya xwe ve mê be ku ev "yê" lê bê zêdekirin. "Quling û Rovî" navê çîrokek bi wî navî ye. Herwiha kesek nikare bibêje:

-*"nivîsek Azadiya Welatê" (yan *nivîsek "Azadiya Welat"ê) an jî
-*"daxwiyanîkek Roja Tezeyê (yan *daxwiyanîyek "Roja Teze"yê)

-Yên rast: çîroka "Quling û Rovî" û

-daxwiyanîyek/nivîsek (heftenameya) Roja Teze / Azadiya Welat

★Serokê serîhildana Agirîyê Îhsan Nûrî Paşa

Li vir mebest bi "Agirî" Çiyayê Agirî yê navdar e. Tevî ku peyva "serîhildan" zayendmê be jî, ew nikare peyva "Agirî" ya bi xwe zayendnêr bike zayendmê. Ango ya rast: Serokê serîhildana Agirî Îhsan ...

Tevlihev

★... ez nebawerim ku mirovên Kurd wê karibin, pêşkevin bi, serkevin û tiştêkî ji xwe re pêkbînin, bêy rêbaza wî.

Bikaranîna bînokan li ciyên çewt. Danîna şert û mercan "bêy rêbaza wî" li dawiyê, xwendevanan diheyirîne û hêbetî û matmayî dihêle. Pêşî diyar dike ku ev hemû tişt dê biqewimin lê li dawiyê zelal dibe ku ev yek bi tenê "bêy rêbaza wî" dê bê serê mirov.

★Danîna şert û mercan li dawiyê, xwendevanan diheyirîne

#

Danîna şert û mercan, li dawiyê xwendevanan diheyirîne.

Ev herdu hevok bi temamî ne hevwater ne. Eger bînok neyê danîn, ew dikarin du wateyan bidin:

1) Li dawiyê danîna şert û mercan

2) heyirîna xwendevanan li dawiyê.

Bi danîna bînokê dikare bê kontrolkirin ka mebest ji kîjan ji herduyan e. Ya pêştir tê wê wateyê ku şert û merc li dawiyê tên danîn û xwendevan (li derek/demek din) diheyirin. Ya paştir tê wê wateyê ku li dawiyê xwendevan bi danîna şert û mercan diheyirin ango xwendevan bi tenê li dawiyê diheyirin, ne li derek/demek din.

★Ziman jî **bi bêyî** jiyana civakî ... nabe

Di vir de "ziman jî bê(yî) jiyana civakî nabe" bes e çimkî "bi" û "bê" dijberî hev in loma "bi jiyana civakî" tê wê wateyê ku ne "bê jiyana civakî" û berevajî lê di vê hevoka mînak de hem "bi" û hem jî "bê(yî) hatine xebitandin. Mebesta nivîser bêguman "bê jiyana civakî" ye. Lê rast e ku di hin rewşên din de "bi" û "bê" dikarin li pey hev jî bînin bikaranîn:

-bi bêrengî

-bi bêxemî

-bi bênamûsî

û hwd.

★Kîjan baştir e: -Ji her kesê/î, ya/yê ku min dilê wê/wî eşandibe, lêborînê dixwazim.

-Lêborînê ji her kesê/î, ya/yê ku min dilê wê/wî eşandibe, dixwazim.

"Lêborînê" û "dixwazim" gelekî ji hev dûr in loma bi asanî ji bîr dibe ka çi tê xwestin. Ango eger lêker

★Em ê li şûna Elî Têlî bibînin (kesek din li şûna kesek bi navê "Elî Têlî" bibînin.)

#

Em ê li şûna Elî, Têlî bibînin(= Emê Têlî li şûna Elî bibînin.)

★qencî û **xerabî** [qencî û xerabî]ya her kesî bi xwe ye.

#

qencî û xerabiya her kesî bi xwe ye

dora min e

#

dor [dor]a min e

(=> *girîngiya zeliqandina paşgirtikan bi navdêran ve: "pirtûka min xwend"* (=kesekî pirtûka min xwend)

#

"pirtûk a [ku] min xwend" (=ew pirtûk a ku ji aliyê min de hat xwendin.)

★*wek: Nelson Mandêla, (Şarl Dîgol) (Corc Waşinton)*

Pêşniyazek ji bo navên taybet ên biyanî: 1) navên mirovan û navên ciyên erdnasî, ji bilî ku eger van bi şêweyek din di zimanê me de ciyê xwe girtibe, navên taybet ên lawiran an jî diyardeyên xwezayî bila hertim mîna rastnivîsa zimanê orîjînal ê wan navan bên nasîn: *Nelson Mandela, Charles de Gaulle, George Waşington, Adolf Hitler; California, New York...*

Navên endamên wan gelan, ên ku alfabeya latînî bi kar **na**nin, dikarin li gor rastnivîsa kurdî bên nivîsîn:

-Lenîn, Hîroşîma, Yasir Erefat...

Lê ji navên van kesan jî, eger bi berdeyamî li gor rastnivîsek zimanek bi alfabeya latînî binivîsin, bila bi kurdî jî li gor wî zimanî bê nivîsîn.

Herwiha bi taybetî kurdên ji Başûrê û Başûr-Rojavayê Kurdistanê, mîna di zimanê erebî de, navên xweser û taybet dixin nav kevanokan () yan []. Di erebî de ev yek ji ber hingê tê kirin çimkî tîpên gîrek û hûrek nîn in. Lê di kurdiya bi alfabeya latînî ev tîp hene û navên taybet bi tîpên gîrek tîpên nivîsîn loma ti pêdivî bi kevanokan nîn e.

Ango:

-Ehmedê Xanî, Feqiyê Teyran û Cigerxwîn ji helbestvanên me yên navdar in.

ango ne:

-(Ehmedê Xanî), (Feqiyê Teyran) û (Cigerxwîn) ji helbestvanên me yên navdar in.

"Ker kar dike" ango partîsîpî di zimanê kurdî de

Di rêzimanê de peyva **partîsîp** (îng. *participle*) ji formek lêkeran (verban) an jî hevbendên ji navdêrekê/rengdêrekê/daçekê (substantîvekê/adjektîvekê/prepozîsyonekê) û lêkerêkê çêbûyî re tê gotin ku wek rengdêran (adjektîvan) ditewin. Ji ber ku di kurdî de rengdêr jî dikarin pirrî caran wek navdêr bînin xebitandin (1), formên partîsîpî jî yê hin lêkeran û hevbendiyên lêker û navdêran bûne navdêrên çêkirî.

Di zimanê kurdî de du formên demgihîn ên partîsîpê hene: 1) **perfekta partîsîpê** ango forma partîsîpê ya ji bo demên raborî û 2) **presensa partîsîpê** ango forma partîsîpê ya ji bo dema niho û dema bê. Mijara me dê bi dirêjî li ser presensa partîsîpê be çimkî ew bi gelek awayên ji hev cuda hatiye holê lê ji ber ku perfekta partîsîpê gelekî asan û rehet e, em ê ji wê dest pê bikin lê dîsan jî zêde li ser ranewestînan an jî rasttir e ku em bibêjin: pîrsgirêkek, ku me li ser zêde rabiwestîne, nîn e.

1) Perfekta partîsîpê

Perfekta partîsîpê wiha tê avakirin:

Rayê lêkerê ji bo demên raborî (+ î/yî).

Mînak 1: hat-î, got-î, bir-î, xwar-î, dîtî ...

Mînak 2: çû-yî, giha-yî, berda-yî ...

Ravek: Eger rayê lêkerê ji bo demên raborî bi dengdêrekê bi dawî bê, paşpirtika "yî" li şûna "î" tê xebitandin.

Mînak 3: revî, meşî, şkestî, girî, sekinî

Ravek: Eger rayê lêkerê ji bo demên raborî bi tîpa "î" bi dawî bê, zêdekirina "î" yan "yî" êdî ne pêwîst e.

Bi forma perfekta partîsîpê du tiştên ji hev cuda dikarin bînin derbirin:

(A) a/ê/ya/yê ku çûye/hatiye/reviye/meşîye... an jî ên/yên ku çûne/hatine/revîne/meşîne...

(B) a/ê ku hatiye birin/girtin/dîtin/revandin/kuştin... an jî ên/yên ku hatine birin/girtin/dîtin/revandin/kuştin

A) LÊKERÊN ÎNTRANSÎTÎV

Mîna ku ji (A) dixwiye, hemû lêkerên mînak întansîtîv (gerneguhêz) in. Bi vî awayî forma perfekta partîsîpê ya lêkerên **întansîtîv** tê ve wateyê:

- *çûyî*: a/ê ku çû/çûye/çûbû.

hatî: a/ê ku hat/hatiye/hatibû.

firî: a/ê ku firî/firîye/firîbû.

Çend mînak di hevokan de

- Ez negiham trêna *çûyî*. (Ez negiham wê trêne, ya ku çû/çûye/çûbû.)

- Kê hevalê *hatî* dîtiye? (Kê ew heval, ê ku hat/hatiye/hatibû, dîtiye?)

- Tirimpêla *sekinî* xerab bûye. (Ew tirimpêl, a ku sekinî/sekiniye/sekinîbû, xerab bûye.)

- Şivan bizina xwe ya *wendabûyî* piştî çend rojan *lingskestî* li ser zinarekî dît. (Şivan bizina xwe, ya ku wenda bûbû, piştî çend rojan, ku lingekî/lingên wê şkestibûn, li ser zinarekî dît.)

B) LÊKERÊN TRANSÎTÎV

Di (B) de tenê lêkerên transîtîv (gerguhêz) hene û hevoka me jî passîv ango tebatî ye. Bi vî awayî forma perfekta partîsîpê ya lêkerên **transîtîv** tê ve wateyê:

-*kirî*: a ku hat/hatiye/hatibû kirin.

-*dîtî*: a ku hat/hatiye/hatibû dîtin.

-*perçiqandî*: a ku hat/hatiye/hatibû perçiqandin.

Çend mînak di hevokan de

- Xebata *kirî* divê biçûk neyê dîtîn. (Ew xebat, a ku hat/hatiye/hatibû kirin, divê biçûk neyê dîtîn.)
- Pirtûka min *xwendî* zêde xweş bû. (Ew pirtûk, a ku min xwend/xwendiyê/xwendibû, zêde xweş bû.) (2)
- Tiştên bi çavan dîtî nikarin bi peyvên bîn salixdan. (Ew tişt, ên ku bi çavan hatin/hatine/hatibûn dîtîn, nikarin bi peyvên bîn salixdan.)

Presensa partîsîpê

Me di destpêka vê kurtelêkolînê de diyar kir ku perfekta partîsîpê ji presensa partîsîpê asantir e loma me pêşî ew nivîsî. Di rastiyê de eger mebesta me ne zelalkirina presensa partîsîpê bûya, me dê ev kurtelêkolîn qet nekira çimkî, çawa ku bi çend mînakên rehet diyar bû, ti di jwariyek di perfekta partîsîpê de nîn e. Lê - mixabin an ne mixabin - di presensa partîsîpê de min gelekî serê xwe êşand çimkî lihevkirinek eşkere û berbiçav tê de naxwiye lê ji dil hêvî dikim ku bi vê mijarê serê we neêşnim!

Bi giştî du erkên presensa partîsîpê hene. Diyarkirina ...

A) - *a/ê* ku *dibêje/difiroşe/dixapîne/dinivîse* ... an *jî*

- *ên* ku *dibêjin/difiroşin/dixapînin/dinivîsin* ...

B) - *a/ê* ku *diçe/dikene/dimeşe/digirî/dinive* ... an *jî*

- *ên* ku *diçin/dikenin/dimeşin/digirîn/dinivin* ...

A) LÊKERÊN TRANSÎTÎV

Çawa ku ji mînaka (A) dixwiye, hemû lêkerên têt de transîtiv in: *difiroşe, dibêje, dixapîne* û hwd. Ew kes, *a/ê* ku karê firotinê/nivîsinê/gotinê û hwd dike, ew hingê tiştêkî (û bi awayekî) *dibêje/difiroşe/dinivîse* ... loma divê hertim navdêrek an *jî* rengdêrek pê re be yan *jî* wisan bê hesabandin ku pê re heye:

1) Mem pirtûkekê dinivîse.

2) Jiyana stranên dibêje.

3) Mizgîn dûr dibîne.

û hwd.

Ji bo vê yekê em dikarin wiha bibêjin:

1) Memê pirtûknivîs (ango: Mem, ê ku pirtûkekê/pirtûkê/pirtûkan dinivîse.),

2) Jiyana stranbêj (Jiyana stranekê/stranê/stranên dibêje.),

3) Mizgîna dûrbîn (Mizgîn, a ku dûr dibîne.).

Bi vî awayî em dibînin ku tişt an *jî* awa, *yê* ku ji aliyê kesekî têt kirin, û *rayê* dema nihoyî *yê* lêkerê (3) bi hev re formên hevbendên *ji* navdêr/rengdêr û lêkeran têt çêkirin.

Bi vî awayî bi sedan û belkî bi hezaran peyvên hevger di zimanê kurdî de hatine afirandin. Ji van peyvên em dikarin gelek mînakên bidin em dikarin lê niha qîma xwe bi van ên jorîn bînin: *çîrok-bêj, roman-nivîs, xweş-bîn, kew-gir, tîr-avêj, agir-kuj, reng-guherîn, ser-êşîn* û hwd. (4)

Lê mixabin avabûna van peyvên presensa partîsîpî hertim wiha nabe. Girîngtirîn awarteya *ji* vê regeza jorîn ew e ku *rayê* dema nihoyî *yê* hin lêkerên transîtiv ên kurdî tenê *ji* dengdarekê yan *jî* *ji* "xw" pêk têt. (5) Di vê rewşê de ev dengdar bi tenê yan *jî* "xw" nikare bi navdêrekê yan *jî* rengdêrekê ve bizeliqe û partîsîp bê holê.

Ji wan lêkeran transîtiv, ên ku *rayê* wan ê *ji* bo dema nihoyî û *ya* bê tenê *ji* dengdêrekê yan *jî* "xw" pêk têt, *yên* herî mişe û sade ev in:

Rader	Rayê lêkerê	Mînak
dan	-d-	di-d-e / bi-d-e
birin	-b-	di-b-e / bi-b-e
kirin	-k-	di-k-e / bi-k-e

xistin	-x-	di-x-e / bi-x-e
xwarin	-xw-	di-xw-e / bi-xw-e
û hwd.	û hwd.	û hwd.

Niha em dikarin çawa ji van rayên lêkeran bikarin formên partîsîpî çêbikin? Em ê çawa bikarin van gotinên jêrîn bi partîsîpê derbibin:

- a/ê ku xelatekî/ dide.
- a/ê ku tiştan bi rê ve dibe.
- a/ê ku kar dike.
- a/ê ku pirtûkan dixê.
- a/ê ku nan dixwe.

Me li jor diyar kiribû ku em dikarin forma partîsîpê ji navdêrekê/rengdêrekê û rayê lêkerê çêbikin lê niha em **nikarin** wiha bikin:

- * xelat-d
- * rêve-b
- * kar-k
- * pirtûk-x
- * nan-xw

(6)

Ji bo ku em bikarin forma partîsîpê ji van lêkerên bi rayên yekdengdarî çêbikin, pêwîstiya me bi paşpirtika **-ER** heye:

- xelat-d-er
- rêve-b-er
- rê-b-er
- kar-k-er
- da-x-er (a/ê ku dadixê; ji lêkera "da-xistin") (7)
- pirtûk-x-er (8)
- nan-xw-er (9)

Hêjayî gotinê ye ku hin kes li şûna rayê lêkerê yê dema nihoyî û li wê zêdekirina paşpirtika "er" carinan tê dikoşin ku ji rayê lêkerê yê demên raborî bi kar binin lê ev yek ne baş e çimkî dikare bi asanî bibe sedema têgihînên şaş:

" * Kar-kir, rêve-bir, jê-bir ...", tevî ku bi nivîskî, berejavî lêkerên mîna wan (kar kir, bi rê ve bir, jê-b-er ...), bi hev re bînin nivîsîn jî, di peyivîna de nikare bê zanîn ka mebesta wan bi "karker û rêveber, jêber" ango kesên/tiştên kar dikin an jî "kar kir û bi rê ve bir, jê bir" ango tiştê hat kirin e.

Rayê lêkerê serbixwe be

Eger rayê dema nihoyî yê lêkeran bê navdêr/rengdêr/daçek bê xebitandin, ji bo avakirina forma partîsîpê paşpirtika "-er" dikare lê bê zêdekirin:

- bêj-er: a/ê ku dibêje
- nivîs-er: a/ê ku dinivîse
- ruxîner: a/ê ku diruxîne
- afirîner: a/ê ku biafirîne

Mîna ku hat nîşandan, gelek caran forma partîsîpê bi alîkariya paşgirtika "-er" çêdibe lê ji bilî vê gelek paşpirtikên din jî hene. Ji wan a herî girîng **"-ar"**. "-ar" dikare pirrî caran hevwateriya "-er" bixwiye lê di rastiyê de war û fonksiyona wê cuda ye. Ji berî ravekirina erkê wê, em hin mînakên bidin:

-ER	-AR
nivîs-er	nivîs-ar
deyn-d-er	deyn-d-ar
ronahî-d-er	ronahî-d-ar

-	birîn-d-ar
ra-d-er	-
û hwd.	û hwd.

Mîna ku ji hemû kurdîzanan re eşkere ye, ev peyvên mînak ne hevwater ne. Lê gelo çima? Ji bo bersivandina vê pirsê divê em pêştir diyar bikin ka wateyên van peyvên çî ne:

-er

- nivîser: a/ê ku dinivîse
- deynder: a/ê ku deyn dide
- ronahîder: a/ê ku ronahiyê dide
- rader: a ku ra(yên lêkeran) dide

-ar

- nivîsar: a ku tê nivîsîn
- deyndar: a/ê ku deyn jê re tê dan
- ronahîdar: a/ê ku ronahî jê tê dan ango a/ê ku ronahî jê diçe/tê
- birîndar: a/ê ku birîn jê re tê dan (di pratîkê de: hatiye birînkirin)

Mîna ku ji komika "-er" dixwiye, her sê peyv wek kirde ango ya/yê dixebite/dilebite tîk bikaranîn. Peyvên komika "-ar" wek obje (bireser) ango ya/yê tê kirin/xebitandin/lebitandin in. Bi gotinek din, bi paşpirtika "-er" peyvên aktîv û lebatî û bi paşpirtika "-ar" jî peyvên passîv û tebatî tîk avakirin.

Carinan ev yek ne ew qas zelal e:

- nav-d-ar: dikare bi asanî wek "ê ku nav dide" bê hesabandin lê di rastiyê de wateyek nêzî "ê ku navê wî belav bûye" dide.

-guher-b-ar: ne "a ku diguhere" lê "ya ku tê guherandin" an jî "ya ku li ber guher(înê y)". (10)

"Ker kar dike."

Em di nivîsa xwe de ew qas dirêj hatin lê hê jî me diyar nekir ka çima sernavê kurtelêkolîna me "*Ker kar dike*" ango *partîsîp di zimanê kurdî de* ye. Lê niha dem hatiye ku em bersiva vê yekê bidin. Lê ji berî bersivê, divê jixwe em bipirsin: Gelo peyva "ker" û peyva "kar" jî kû hatine yan jî çawa çêbûne? Bi baweriya min, em çî qas zimannasên jêhatî bin û çî qas jî derfet û gengazî hebin, bersiva vê pirsê nikare bê zimansaziya partîsîpê bê dan.

Herodotusê yunanî, ku wek bavê dîroknasî û dîroknivîsiyê tê hesabandin, di esera xwe ya navdar de dabaş dike ku dema ew li bazargehên Babîlonayê bû, bêhejmar barên tiştên cor bi cor bi keran ji Mezopotamyaya jorîn dihatin wan bazaran. Tevî ku Herodotus di wê mijarê de tenê basa ermenan bike jî, guman tê de nîn e ku kurd jî di heman demê de bi vê bazirganiya li gor dema xwe pêşketî ve mijûl bûn. Ev yek jî nîşana wê yekê ye ku ker hê jî mêj de ji bo kar gelekî girîng bûn. Loma peyva "ker" jî ji rayê dema nihoyî yê lêkera "kirin" û paşpirtika "-er" hatiye çêkirin, ango:

- **k-er**: ê ku dike.

Mîna ku li jor hatiye desnîşankirin, paşpirtika "-er" ji bo formên aktîv û paşpirtika "-ar" jî ji bo formên passîv tîk xebitandin loma:

- **k-ar**: ê ku tê kirin. (11)

-ÊR

Gelek caran paşpirtika "-er" bi rayê dema nihoyî yê lêkera "dan" re bûye "**-d-êr**":

- dengdêr: a ku deng dide (12)
- deyndêr: a/ê ku deyn dide
- navdêr: a/ê ku nav (nîşan) dide, nav diyar dike
- rengdêr: a/ê ku reng (nîşan) dide, reng/awa/şêwe diyar dike

Pirsgirêka "xebat-k-ar", "hev-kar" û "nivîs-kar". Ev rasterast nayên wateya "a/ê ku dixebite/dinivîse/ bi komekê re kar dike". Belkî wateya wan a bingehîn zêdetir ev e: a/ê ku xebat/nivîsîn/karê bi hev re pê tê kirin. Lê bi baweriya min ev her sê peyv nikarin wek forma presensa partîsîpê bîk hesabandin çimkî ew ji rayê lêkerê yê dema nihoyî nehatine çêkirin. Çêbûna

van peyvan awayek xwe yê taybet heye: tiştê ew dikin + "-kar". Mînak: "xebat-kar" rasterast nayê wateya "a/ê ku xebatê dike" lê tê wateya "a/ê ku xebat karê wê/wî ye."

Neyînî:

Forma neyînî ya partîsîpê wiha tê avakirin:

pêşpirtika "ne" + rayê lêkerê (+ "-er" an jî "-ar" eger rayê lêkerê tenê ji tîpek dengdar an jî ji "xw" bi dawî bê.)

- ne-bîn: a/ê ku nayê/neyê dîtin

- wer-ne-gir: a/ê ku wernegire/wernagire

- ve-ne-xw-er: a/ê ku venaxwe/venexwe

û hwd.

B) LÊKERÊN ÎNTRANSÎTÎV Bi kurteregezekê me karî diyar bikin ka çawa ji navdêrekê, daçekê yan rengêrekê û rayê lêkerê transîtiv formên partîsîpê ava bikin. Di avakirina formên partîsîpê bi alîkariya lêkerên transîtiv di zimanê kurmanciya bakur û ya başûr de lihevkirinek pêşketî heye. Mixabin heman tişt nikare ji bo lêkerên întansîtiv bê gotin. Pirsgirêk ew e ku lêkerên întansîtiv - mîna ku tê zanîn - obje nîn in û ji ber wê yekê rayên wan nikarin bi navdêran re bête zeliqandin. Tevî ku di teoriyê de rayê lêkerên întansîtiv dikare bi hin daçek û rengdêran ve bê zeliqandin jî, (13) ev yek gelekî kêmtir hatiye bikaranîn û di vî warî de pêşketinek berçav bi cî nehatiye. Tevî ku ev pêşketin û lihevkirin ne gelekî xurt be jî, hin derfet ji derbirina lêkerên întansîtiv bi awayê partîsîpê jî hatine afirandin. Em bi kurtî li ser rabiwestin:

-B-AR

-guher-b-ar

-şên-b-ar

-xemil-b-ar

Tîpa "-b-" rayê dema nihoyî û ya bê ya lêkera "bûn" e. (14) Ji ber ku ew tenê ji dengdarekê pêk hatiye, "-ar" jî lê hatiye zêdekirin. Hêjayî gotinê ye ku ne "-er" lê "-ar" lê hatiye zêdekirin çimkî eger ev tiştên diqewimin ne "destê" wan bi xwe tînin kirin:

- Cîhan guherbar e: Cîhan diguhere, ne *bi xwe lê ji xwe*. Ango guherîn ne bi ferman an vîna wê çêdibe.

- Gulek şênbar: Gul şên dibe lê ne bi "destê" xwe. Ew bi saya tiştinên din şên dibe.

- Dara xemilbar: Dar a ku xemilê digire.

- mezinbar: a ku (ji xwe) mezin dibe. (15)

Tevî ku di zimanê kurdî de niha ji bo rewşguhera rengdêran forma presensa partîsîpê gelekî kêmtir bête xebitandin jî, dikare bê texmînan ku di pêşerojê de bi alîkariya paşgirtika "-b-ar" gelekî xurt bibe:

- *sor-b-ar*: a ku sor dibe/bibe (*sor-bû-y-î* = a/ ku sor bûye)

- *biçûk-b-ar*: a ku biçûk dibe/bibe (*biçûk-bû-y-î* = a/ê ku biçûk bûye)

- *bedew-b-ar*: a ku bedew dibe/bibe (*bedew-bû-y-î* = a/ê ku bedew bûye)

û hwd.

-OK Ji bilî paşgirtika "-b-ar" hin paşpirtikên din jî ji bo çêkirina forma presensa partîsîpê ji lêkerên întansîtiv hene. Ji van belkî ya herî girîng "-ok" e ku dikeve pey rayê dema nihoyî yê lêkerên întansîtiv:

- *biriq-ok*: a/ê ku dibiriqe

- *teyis-ok*: a/ê ku diteyise

- *zivirr-ok*: a/ê ku dizivire

- *gerr-ok*: a/ê ku digerre

- *bez-ok*: a/ê ku dibeze

- *girî-y-ok*: a/ê ku digirî (16)

û hwd.

-EK

-wêr-ek: a/ê ku diwêre

-kul-ek: a/ê ku dikule

-ONEK

-tirs-onek: a/ê ku ditirse

-zirt-onek: a/ê ku xwe zirt dike, xwe mezin dihesibîne

-A

-bez-a: a/ê ku (bi lez) dibeze yan dikare bileze

-zan-a: a/ê ku (pirr) dizane

-xwend-a: a/ê ku dizane bixwîne (17)

-E -xw-er-e: a/ê ku (gelekî) dixwe

-YAR >i>-di-yar (ji "dî[t]" û "yar"): a/ê ku tê dîtin

-bihîst-yar: a/ê ku dibihîze

(18)

Pirsgirêka "HEYE / NÎN E"

Ji bo derbirina "a/ê/en ku heye/hene" û "a/ê/en ku nîn e" awayek taybet heye: Pêşpirtika "bi-" ji bo "heye/hene" û "bê-" jî ji bo "nîn e/in":

-bi-bask: a ku bask heye/hene

-bi-xemil: a ku xemil heye

-bê-hêz: a ku hêz nîn e

-bê-hêvî: a ku hêvî nîn e

-bê-çare: a ku çare nîn in

Pirsgirêka "hatin" û "çûn"

"Hatîn" û "çûn" du lêkerên întansîv in ku di kurdî ji wan peyvan in ên ku herî zêde tên xebitandin. Lê gelo çawa bi kurdî "a/ê ku tê/bê" û "a/ê ku diçe/biçe" dikare bi zimansaziya partîsîpê bê derbirin? Ta niha lihevkirinek gelemper di vî warî de bi cî nehatiye lê ji bo lêkera "hatin" herî zêde "bê" tê xebitandin:

-hefteya bê: hefte ya ku tê / dê bê

-hejmarên bê: hejmar a ku dê bê

Mixabin ji bo lêkera "çûn" forma presensa partîsîpê nîn e.

3) TEVGERA FORMÊN PARTÎSÎPÎ

Formên partîsîpî yê kurdî mîna lêkeran an navdêran natewin lê mîna rengdêran (adjektîvan) tên berhevdan:

Posîtîv (pileva sade)

rengdêr

-sor

-mezin

-bedew

-şîrîn

-rengîn

-xerab

perfekta partîsîpê

-wendabûyî

-perçiqandî

-tewizî

-berketî
-jêhatî
-sorbûyî

presensa partîsîpê

-tirsonêk
-wêrek
-zana
-bihêvî
-teyisok
-bêdeng

Komparatîv

rengdêr

-sortir
-mezintir
-bedewtir
-şîrîntir
-rengîntir
-xerabtir

perfekta partîsîpê

-wendabûyîtir
-perçiqandîtir
-tevizîtir
-berketîtir
-jêhatîtir
-sorbûyîtir

presensa partîsîpê

-tirsonektir
-wêrektir
-zanatir
-bihêvîtir
-teyisoktir
-bêdengtir

Superlatîv

rengdêr

-sortirîn
-mezintirîn
-bedewtirîn
-şîrîntirîn
-rengîntirîn
-xerabtirîn

perfekta partîsîpê

-wendabûyîtirîn
-perçiqandîtirîn
-tevizîtirîn

-berketîtirîn
-jêhatîtirîn
-sorbûyîtirîn

presensa partîsîpê

-tirsonektirîn
-wêrektirîn
-zanatirîn
-bihêvîtirîn
-teyisoktirîn
-bêdengtirîn

Çend agadarî:

Herwiha formên partîsîpî dikarin bi "hê" û "herî" re jî peyda bibin:

-hê bihêvîtir, hê sorbûyîtir, hê perçiqîner...
-herî wêrek, herî teyisok, herî cemidî...

Hin kes bi taybetî formên perfekta partîsîpê carinan mîna lêkeran ditewînin:

-*peyva gotî* --> * *peyvên gotîn*
-*pênûsa şkandî* --> * *pênûsên şkandîn*

Ev awayê bikaranînê nikare durist be çimkî di kurdî de rengdêr li gor yekhejmarî yan pîrrhejmariya navdêran natewin:

-*peyva xweş* --> *peyvên xweş*
-*pênûsa reş* --> *pênûsên reş*

Bi vî awayî gotinek bi awayê * "*hefteyên/hejmarên bê*" jî şaş e çimkî di vir de "bê" wek forma presensa partîsîpê hatiye xebitandin û loma divê ew netewandî bimîne. Ango wiha rast e:

-*hefteya bê/were* --> *hefteyên bê/were*
-*hejmara bê/were* --> *hejmarên bê/were*

Lê ji ber ku bi giştî wek "*hefteyên/hejmarên bê/werîn*" di ziman de cî girtiye û bi taybetî jî ku ew ji aliyê gelek kesan de ne bi mebesta presensa partîsîpê lê wek lêker tê xebitandin, divê ew jî bê pejirandin.

4) Presensa partîsîpê di hin zimanên din de

Me kurtelêkolîna xwe ya jorîn tenê li ser zaravaya kurmançiya bakur pêk anî lê bi baweriya min pîrraniya wan destnîşankirinan ji bo kurmançiya başûr (soranî) jî dibin çimkî binesaziya partîsîpê di van herdu zaravayên kurdî de gelekî dişibe hev. Mixabin ji ber tinebûna demê û mijûliya bi gelek karûbarên din ve, min derfet nedît ku kûrtir li vê mijarê di kurmançiya başûr de bikolim.

Herçi zaravaya kirmanckî (dimilî, kirdkî, "zazakî") ye, min kûr li wê jî nekolî lê bi wan delîlan, ên ku ketin ber destê min, di vê zaravaya me de presensa partîsîpê gelekî asan e:

Rayê lêkerê ji bo demên raborî + -OX:

-kerd-ox (ê ku dike), wend-ox (ê ku dixwîne), nuşt-ox (ê ku dinivîse), zana-y-ox (ê ku dizane) û hwd.

Hêjayî gotinê ye ku kurmançiya bakur jî - qet nebe - peyvek wiha ji kirmanckî girtiye yan jî li gor sazmandiya kirmanckî çêkiriye:

-Got-ox: a/ê ku dibêje (=bêj-er)

Îngilîzî

Di zimanê îngilîzî de forma presensa partîsîpê ya aktîvî ji radera lêkerê =Jêrenot: Di îngilîzî de rader û rayê lêkerê ji bo dema nihoyî her yek in.= û paşpirtika "-ing" tê çêkirin:

-the *work-ing* man: zelumê *kar-ker*

-a *sing-ing* woman: jinek *stran-bêj*

Forma passîvî pirrî caran ji radera lêkerê û paşpirtika "-able" tê çêkirin:

-some *eat-able* meat: hin goştê *bê/tê xwarin*.

Elmanî

Di elmanî de presensa partîsîpê ji radera lêkerê û paşpirtika "-d" tê çêkirin:

-*fragen-d*: pirsîn-er (a/ê ku dipirse)

-*zunehmen-d*: zêde-be-r (a/ê ku zêde dibe)

-*flüstern-d*: pistîn-er (a/ê ku dipiste)

Hêjayî gotinê ye ku formên partîsîpî di zimanê elmanî de dikarin bitewin çimkî adjektîvên (rengdêrên) elmanî jî tewbar in.

Farisî

Di farisî de presensa partîsîpê ji rayê lêkerê yê ji bo dema nihoyî û paşpirtika "-ende" tê çêkirin.

Mînak:

Kurdî jî çend formên wiha yan ji farisî girtine yan jî li gor zimansaziya farisî çêkirine:

-*r-ende*: a ku direne

-*şerm-ende*: a ku şerm dike (şermîn) -*berfende*: aşût (berf a ku tê xwarê)

Swêdî

Di swêdî de, eger radera lêkerê bi tîpa "a" bi dawî bê, ji bo presensa partîsîpê "-nde" lê tê zêdekirin, wek din, "-ende" pê ve tê zeliqandin:

-*aktivera-nde*: aktîv-k-er (a/ê ku aktîv dike)

-*le-ende*: bişir-er (a/ê ku dibişire)

Fînî

Di fînî, ku zimanek uralî ye, de sazmeniya partîsîpê gelekî pêşketî ye û hin formên partîsîpî hene ku di zimanên hindoewropî de qet peyda nabin. Li şûna presensa kurdî di fînî de formek partîsîpê heye ku ji rayê lêkerê û paşpirtika "-va/vä" tê çêkirin:

-*istu-va*: a/ê ku rûdine

-*käy-vä*: a ku dixebite.

Ji bilî vê forma partîsîpî çend libên din jî hene:

- *syö-tä-vä*: a ku dikare bê xwarin, a ku ya xwarinê ye

- *suunnittele-ma-n-sa*: ya ku ji aliyê wî de *plankirî*

- *istuin lukien*: rûniştin û *min di wê demê de xwend*

Herwiha çend şêweyên perfekta partîsîpî jî hene.

Tirkî

Di tirkî, ku zimanek altayî ye, de presensa partîsîpê ji rayê lêkerê û paşpirtika "-an/en" pêk tê:

-*yaz-an*: a/ê ku dinivîse

-*gid-en*: a/ê ku diçe

Jêrenot bo “Ker kar dike” ango “partîsîpî di zimanê kurdî de:

1. Balê bikişîne ser ku wek mînak "mezin", ku bi xwe rengdêr e û di kurdî de rengdêr natewin, dikare wek navdêr wiha bitewe: *Mezinên gundê wan dibêjin...* Herwiha navdêr jî dikarin carinan bi wateyên mecazî wek rengdêran bitewin: *Ma te kesek ji wî kertir/beraztir dîtiye!?*
2. "Pirtûka min xwendî zêde xweş bû." wateyek rasteqîntir a wiha dide: Ew pirtûk, a ku ji aliyê min de hat/hatiye/hatibû xwendin, zêde xweş bû.
3. Rayê lêkerê yê dema nihoyî dikare wiha bê diyar kirin (Mînak lêkera "nivîsîn"): ji "dinivîse" pêşpirtika "di" ya ragihandina rewşa demê û "e", ya ku paşpirtika kesîn a kesa sêyem a yekhejmar e, tê avêtin û di encamê de "-nivîs" dimîne. Ew bi navdêr an rengdêran ve tê zeliqandin û peyvên nû yên partîsîpî û/yan navdêrên nû derdikevin holê: Azadê nûçenivîs (Ew Azad, ê ku nûçeyan dinivîse.), Bêrîvana xweşnivîs (Ew Bêrîvan a ku xweş dinivîse.)
4. Di rastnivîsiya zimanê kurdî de "-" nakeve navbera beşa navdêr/rengdêr û beşa lêkerî (rayê lêkerê) lê ji bo zelalkirina avabûna van peyvên me "-" xistiye navbera van herdu beşan û em ê di berdewamiya vê nivîsê de her wisan bikin.
5. a) Li gor lêkolînên min, rayê ti lêkerek transîtîv di kurdî de tenê ji dengdêrekê pêk nayê. b) "xw" jî ji ber dengê xwe yê taybet dikare ji aliyê dengnasiyê (fonolojiyê) de wek dengdarek bi tenê bê hesabandin.
6. Nîşandeka * di vê nivîsê de ji bo sembola mînakên şaş hatiye xebitandin.
7. Li şûna "da-xistin" lêkera kevn "da-êxistin" jî dikare bê xebitandin. Rayê lêkera "da-êxistin" dibe "da-êx-" û ev heman form ji wek presensa partîsîpî jî dikare bê bikaranîn. Ango "daêx" tê wateya "a/ê ku dadixe" jî.
8. Hêjayî gotinê ye ku hê di zimanê gel de "x-er" ji bo afirandina formên partîsîpî nehatiye xebitandin. Carinan li şûna wê "-êx" ango rayê lêkera "êxistin" (forma kevn a "xistin") tê xebitandin: "pirtûk-êx" ango ew a/ê ku pirtûkekê/pirtûkê/pirtûkan diêxe (=dixe)
9. Gelek caran li şûna "nan-xw-er, mirov-xw-er ..." wek "nanxor, mirovxor ..." an jî "nanxur, mirovxur ..." tîn xebitandin lê ev yek çewt e çimkî rayê lêkera "xwarin" dibe "-xw-" û formên pêwîst jî divê ji wê bînin kişandin. Tiştên mîna "ez dixom" an "ew dixo" û "ew dixwo" nikarin rast bin.
10. Carinan "-ar" bi navdêran ve jî zeliqîye û navdêrên nû afirandine: guh-ar: ê ku li guh tê kirin.
11. Hêjayî destnîşankirin û bibîranînê ye ku tîpa "k" di "kirin" de nerm û di "ker û kar" de hişk e lê ev yek ne diyarde û fenomenek taybet e çimkî di gelek peyvên de tîpên cewî yê kurd "ç, k, p, r, t", ên ku hem formên hişk û hem jî yê nerm hene, dikarin carinan biguherin. Jixwe ji tîpa "k", ya ku ji bo "pirsgirêka" me ya "kirin-ker-kar" girîng e, di soranî de tenê bi guhertoya (varyasyona) xwe ya hişk peyda dibe.
12. *dengdar*: a ku deng jê re tê dan, bi alîkariya tîpek din deng dikare jê derbikeve.
13. Ji formên partîsîpî ên ji daçek/rengdêr û lêkerek întansîtîvî pêk hatî "*jê-rev = a/ê ku jê direve*", "*xweş-bez = a/ê ku xweş dibeze*" û "*mezin-b-ar = a ku mezin dibe*" dikarin wek mînak bînin dan lê di pratîkê de gelekî kêmtir peyvên wiha di zimanê gel de ci girtine û yê cîgirtî jî gelekî hindik tînin xebitandin.
14. Lêkera bûn dikare di dema nihoyî de bi sê awayan bê xebitandin: "Ez kurd im, tu kurd î, ew kurd e..." û "ez mezin dibim, tu mezin dibî, ew mezin dibe...", "ez dibim şagirt, tu dibî şagirt, ew di be şagirt." Ji van her sê forman a pêşîn awarte ye lê herduyên paştî (di-b-im, di-b-î, di-b-e) rêzgir in. "-B-AR" jî ji forma rêzgir a "bûn"ê hatiye kişandin.
15. Darek dikare mezinbar be ango di qonaxa mezinbûnê de ye. Piştî demekê ew mezin bûye. Ti tîkiliya "mezin-bar" bi "bar-mezin" re nîn e. "Barmezin" tê wateya "a/ê ku barê wê/wî mezin" lê ji ber ku ew mijar bi serê xwe hêjayî lêkolînek dîr-dirêj e, em ê di bin sernavê mijarek din de basa wê bikin û bi

taybetî jî diyar bikin ka çima "giranbiha", ku bi giştî ji aliyê zimannasên me de jî rojane tê xebitandin, çewt e.

16. Tîpa "y" di navbera "girî-" û "-ok" de hatiye danîn çimkî rayê lêkerê bi dengdêrekê (î) bi dawî tê û paşpirtik jî bi dengdêrekê (o) dest pê dike.

17. Hêjayî gotinê ye ku "xwend-a" ne ji rayê dema nihoyî lê ji rayê dema raborî ya lêkera "xwendin" hatiye. Wek din dê bibûya: * "xwîn-a"

18. **DIYARDEYEK TAYBET:** Balê bikişîne ser ku lêkerên vê komikê ne ji rayê dema nihoyî lê yên demên raborî hatine kişandin.

19. Di gelek pirtûkên rêzimana elmanî de tê gotin ku presensa partîsîpê ji rayê lêkerê û paşpirtika "(e)nd" tê çêkirin lê di pratîkê de ev yek her tê wê wateyê ku presensa partîsîpê ji raderê û tîpa "d" pêk tê çimkî radera hemû lêkerên elmanî - mîna yên kurdî jî - bi tîpa "n" bi dawî tên û pirranî caran ji berî tîpa "n" tîpa "e" heye.